

Međunarodni savez za sjećanje na Holokaust

Preporuke za podučavanje i učenje o progonu i genocidu nad Romima u razdoblju nacizma

INTERNATIONAL
HOLOCAUST
REMEMBRANCE
ALLIANCE

**„Mi, zemlje članice IHRA-e,
pamtimo genocid nad Romima. Sa
zabrinutošću potvrđujemo kako
je zanemarivanje ovoga genocida
pridonijelo predrasudama i
diskriminaciji, koje brojne romske
zajednice i danas doživljavaju.“**

Članak 4. IHRA-ine *Ministarske deklaracije* iz 2020.

Prijevod s engleskoga jezika:
Auguria

Lektura hrvatskoga teksta:
Sandra Ćudina, prof.

Stručni suradnici:
dr. sc. Danijel Vojak
Snježana Šincek

Prvo izdanje objavio je Međunarodni savez za sjećanje na
Holokaust (IHRA) 2024. godine. © IHRA, 2024.

Sva prava pridržana. Dopušteno je slobodno korištenje sadržajem
ove publikacije i njezino umnožavanje u obrazovne i druge
nekomercijalne svrhe, uz navođenje IHRA-e kao izvora.

Prijevod na hrvatski jezik i tisak hrvatske inačice publikacije
omogućilo je Ministarstvo znanosti, obrazovanja i mladih
Republike Hrvatske.

O IHRA-i

Međunarodni savez za sjećanje na Holokaust (engl. *International Holocaust Remembrance Alliance* – IHRA) ujedinjuje vlade i stručnjake radi osnaživanja, unapređenja i promicanja obrazovanja, istraživanja i sjećanja na Holokaust te poštovanja obveza preuzetih usvajanjem *Deklaracije iz Stockholma* iz 2000. i IHRA-ine *Ministarske deklaracije* iz 2020. godine. IHRA (prethodno nazvana Radna skupina za međunarodnu suradnju u obrazovanju, sjećanju i istraživanju Holokausta – *Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research* ili ITF) osnovana je 1998. godine na poticaj bivšeg predsjednika švedske vlade Görana Perssona.

Danas se mreža IHRA-e sastoji od trideset pet zemalja članica i ključnih međunarodnih partnerskih organizacija koje se bave pitanjima povezanim s Holokaustom i genocidom nad Romima. Podršku ostvarenju mandata daje IHRA-ina mreža stručnjaka koja obuhvaća predstavnike i predstavnice vodećih institucija koje se profesionalno bave obrazovanjem, sjećanjem i istraživanjima povezanim s Holokaustom i genocidom nad Romima.

IHRA je osnovala Odbor za genocid nad Romima 2009. godine. Radna definicija antiromskog rasizma i diskriminacije, koja je usvojena 2020. godine, naglašava posvećenost IHRA-e borbi protiv predrasuda i diskriminacije s kojom se romske zajednice nastavljaju suočavati.

Preporuke za podučavanje i učenje o progonu i genocidu nad Romima u razdoblju nacizma navedene u daljnjem tekstu izrađene su u sklopu tih napora. Projekt je službeno započet tijekom plenarnog sastanka IHRA-e u Ateni 2021. godine te je dodatno osnažen službenom potporom IHRA-e na Međunarodnom forumu o sjećanju na Holokaust i borbi protiv antisemitizma u Malmöu 2021. godine.

O publikaciji i pojedinačnim doprinosima

Publikaciju je izradio IHRA-in Odbor za genocid nad Romima. Pri njezinu nastanku Odbor je tijesno surađivao sa stručnjacima različitih disciplina iz ostalih IHRA-inih radnih skupina i odbora, s IHRA-inim stalnim međunarodnim partnerima te u dijalogu s romskim udrugama i zastupnicima.

Publikacija je razvijana četiri godine, počevši od 2021. Nastavlja se na IHRA-ine Preporuke za podučavanje i učenje o Holokaustu namijenjene obrazovnim djelatnicima i nositeljima javnih politika u obrazovanju, koje su usvojene 2019. godine.

Razvoj ovih *Preporuka* ne bi bio moguć bez doprinosa mnogih izaslanika u IHRA-i koji su predstavljali sve njezine zemlje članice. Posebno zahvaljujemo ključnim autorima: predsjedavajućem projekta Mišku Stanišiću (Srbija), zamjenici predsjedavajućeg projekta Nini Krieger (Kanada), Karoli Fings (Njemačka), Stéphanu Laederichu (Švicarska), Ruth-Anne Lenga (Ujedinjeno Kraljevstvo) i Danijelu Vojaku (Hrvatska).

Dodatno zahvaljujemo široj zajednici IHRA-inih stručnjaka, a to su:

Richelle Budd-Caplan (Izrael), Jennifer Ciardelli (Sjedinjene Američke Države), Emir Grbić (Hrvatska), Paul Isaac Hagouel (Grčka), Wolf Kaiser (Njemačka), Mirjam Karoly (Austrija), Martin Korčok (Slovačka), Martina Maschke (Austrija), Oliver von Mengersen (Njemačka), Anna Miškova (Češka Republika), Zuzana Pavlovská (Češka Republika), Yael Richler (Izrael), Michele Sarfatti (Italija), Patrick Siegele (Austrija), Joann Talewicz (Poljska), Felicija Waldman (Rumunjska), Robert Williams (savjetnik IHRA-e) i Martin Winstone (Ujedinjeno Kraljevstvo); te IHRA-inim stalnim međunarodnim partnerima među kojima su: Karel Fracapane i Isabel Tamoj (UNESCO), Tracey Petersen (Ujedinjeni narodi), Cristi Mihalache i Beata Bislim Olahova (OESS-ov Ured za demokratske institucije i ljudska prava, ODIHR), Eva Sobotka (Agencija Europske unije za temeljna prava, FRA) te Eleni Tsetsekou i Oana Taba (Vijeće Europe).

Nadalje, zahvalnost izražavamo i sljedećim romskim organizacijama civilnog društva i partnerima koji su poduprli ovaj projekt: Udruzi poljskih Roma (Poljska), Središnjem vijeću njemačkih Sinta i Roma (Njemačka), Vijeću poljskih Roma (Poljska), Savezu Roma u Republici Hrvatskoj *Kali Sara* (Hrvatska), udruzi É Romani Glinda (Švedska), Europskom forumu Roma i putnika (ERTF-u), Europskomu romskom institutu za umjetnost i kulturu (ERAC-u), Zakladi za dijalog (Poljska), Međunarodnoj uniji Roma, Nacionalnom vijeću romske nacionalne manjine Republike Srbije, Međunarodnoj mreži *Phiren Amenca*, udruzi Romano Centro (Austrija), Romskoj grupi za potporu (Ujedinjeno Kraljevstvo) i ternYpe – Međunarodnoj romskoj mreži mladih.

Projekt su koordinirale Natalie Harshman (2021. - 2024.) i Rebecca Bamberger (2023. - 2024.) u IHRA-inom stalnom uredu u Berlinu.

dr. Kathrin Meyer

glavna tajnica IHRA-e od 2008. do 2025.

Krystyna Gil preživjela je masakr u selu Szczurowi samo zato što se njezina baka našla na pravome mjestu u pravo vrijeme.

Szczurowa je stoljećima bila dom romskim obiteljima u Poljskoj, no 3. srpnja 1943. godine postrojba njemačke nacističke policije sa svojim je mjesnim pomagačima pobila devedeset tri Roma u dvorištu mjesne crkve. Na putu do stratišta Krystynina majka uspjela je potajno predati svoju kćer u ruke njezine bake Poljakinje.

Taj masakr bio je samo jedan od mnogih provedenih u Drugome svjetskom ratu, tijekom kojega su stotine tisuća Roma ubijene diljem okupirane Europe. U desetljećima nakon završetka rata svjedočanstva žrtava i preživjelih ignorirana su i zanemarivana. Unatoč znatnom napretku koji su tijekom posljednjih desetljeća postigli romski aktivisti u cilju prepoznavanja genocida počinjenoga nad Romima, zločini koje su

protiv Roma počinili nacisti, fašističke države i njihovi pomagači i dalje u velikoj mjeri nisu prepoznati u standardnim povijesnim narativima.

U kontekstu te povijesti zanemarivanja, osobito sam ponosna što mogu predstaviti *Preporuke za podučavanje i učenje o progonu i genocidu nad Romima u razdoblju nacizma*. Njihovu izradu pokrenuo je IHRA-in Odbor za genocid nad Romima, a razvijene su u bliskoj suradnji s romskim organizacijama i međunarodnim stručnjacima iz područja obrazovanja, muzeologije i memorijalnih područja. Ove sveobuhvatne preporuke nude nositeljima javnih politika i obrazovnim djelatnicima praktičnu pomoć i upute o tome kako istražiti tu dugo zaboravljenu povijest. Iznimno mi je drago što je ova publikacija objavljena u partnerstvu s UNESCO-om i nadam se da će nam i druge organizacije pomoći da je učinimo široko dostupnom.

U IHRA-inoj *Ministarskoj deklaraciji* iz 2020. godine zemlje članice IHRA-e obvezale su se provesti javne politike u prilog sjećanju na genocid nad Romima. Sjećamo se da bismo odali počast žrtvama i preživjelim. Pamtimo jer zanemarivanje ovoga genocida ima utjecaja na diskriminaciju Roma danas. Konačno, sjećamo se jer jedino onda kada vlade i društva otvoreno i iskreno ispituju svoju prošlost možemo uspješno živjeti demokratske vrijednosti na kojima su izgrađena naša društva.

Nakon masovnog pogubljenja u Szczurowi nacisti su spalili domove svojih žrtava, pokušavši tako ukloniti sjećanje na romsku zajednicu. Krystyna, koja je u masakru izgubila majku, brata i mlađu sestru, cijeli život se borila da zločin počinjen nad njezinom obitelji i zajednicom bude prepoznat – prvo u svojstvu članice Udruge poljskih Roma, a zatim u svojstvu predsjednice Udruge Romkinja. Nadam se da ćemo ovim preporukama i mi pridonijeti – na sadržajan i praktičan način – da povijest i sjećanje na žrtve i preživjele genocida nad Romima ostanu trajno živima.

Glasovi Roma

„Moju su obitelj progonili nacisti i preživjela je velike traume. Nakon rata nisu se imali komu obratiti, a poslijeratno društvo nije priznavalo njihovu patnju. Upravo suprotno, genocid nad Romima desetljećima se ignorirao, a žrtve su dodatno stigmatizirane. Podučavati o tome pitanje je pravednosti i priznanja.“

Mirjam Karoly, Austrija

„Žrtve nacionalsocijalizma nisu priznate u Poljskoj do devedesetih godina 20. stoljeća. Goleme patnje, nepravde koje su se nastavile događati Romima i nakon završetka rata, međusobno nepovjerenje – sve to sprečavalo je Rome da javno govore o svojim iskustvima pod nacionalsocijalizmom.“

Stanisław Stankiewicz, Poljska

„Progoni i genocid nad Romima dio su naše zajedničke povijesti. To treba priznati i razriješiti kako bismo spriječili ponavljanje sličnih mračnih poglavlja u budućnosti. Učeći o tim događajima, možemo raditi na promicanju tolerancije, uključivosti i poštovanja svih ljudi bez obzira na njihovo podrijetlo. Također je važno nastaviti i učiti o iskustvima romskih zajednica nakon Drugoga svjetskog rata jer tako stječemo uvid u dugoročne posljedice progona. Mnogi Romi nastavili su se suočavati s diskriminacijom, marginalizacijom i siromaštvom čak i nakon rata, stoga je važno razumjeti i voditi računa o tim pojavama i njihovim vezama s prošlošću da bismo mogli raditi na izgradnji pravednijega i jednakoga svijeta za sve.“

Mia Taikon, Švedska

Predgovor

Tijekom mnogih generacija Romi su živjeli u Europi, sudjelovali u razvoju i prosperitetu njezinih građanskih društava te pridonosili europskomu kulturnom, društvenom i gospodarskom životu.

Danas romska populacija čini najveću etničku manjinu u Europi, s procijenjenim ukupnim brojem od oko dvanaest milijuna ljudi s raznolikim povijestima i identitetima. Romske zajednice prisutne su i na svim drugim kontinentima. Romi imaju poseban identitet kao etnička manjina, ali i nacionalni identitet kao građani svojih država.

Međutim, oni su i dalje jedna od najdiskriminiranijih i najugroženijih skupina u Europi – koja se suočava s mržnjom, kršenjem ljudskih prava, diskriminacijom, progonima, nasiljem te gospodarskim i društvenim uskraćivanjem.

Od 19. stoljeća, zbog progona, rasizma i društvene isključenosti, neki Romi pokušali su izgraditi bolji život u zemljama izvan Europe. Nakon 1945. godine mnogi od onih koji su preživjeli nacističke progone i genocid te njihovi potomci napustili su svoje domovine, a neki i Europu. Sa sobom su ponijeli svoje povijesti, sjećanja i priče u svoje nove domovine diljem svijeta.

Zahvaljujući naporima romskih aktivista, postignut je znatan napredak u promicanju građanskih prava i priznavanju progona i genocida nad Romima tijekom nacističkog razdoblja. Ipak, potrebno je učiniti još mnogo kako bi se osiguralo da zločini nacista nad Romima budu priznati i shvaćeni u društvu.

Antiromski rasizam i diskriminacija u prošlosti i sadašnjosti međusobno su povezani, a s njima su povezane i posljedice progona i genocida nad Romima tijekom nacističkog razdoblja, kao i nepoznavanje i nepriznavanje nepravdi i zločina počinjenih protiv romskih zajednica. Obrazovanje može imati ključnu ulogu u poticanju empatije, podizanju svijesti o prošlosti i poticanju kritičkog suočavanja sa sadašnjošću.

Glasovi Roma

„Tragično je to što se od 1945. godine do danas stalno moramo boriti za pravdu i prepoznavanje činjenice da su zvjerstva i zločini počinjeni nad tisućama europskih Roma. Romsko stanovništvo u mnogim zemljama je ubijano, a brojni od njih, uključujući i djecu, preživjeli su logore, seksualno nasilje i užasne medicinske eksperimente. Njihove priče treba ispričati, čuti i prepoznati. Mi predstavljamo njihovo nasljeđe.“

Gina Csanyi-Robah, Kanada

„Mladim Romima danas nedostaje samopouzdanja i ponosa. Poznavati prošlost znači poznavati budućnost. Vjerujem da moramo biti svjesni važnosti učenja o prošlosti kako bi nove generacije mladih Roma odrastale samopouzdana kao mladi Europljani i kao ponosni građani.“

Olena Vaidalovych, Ukrajina

Sadržaj

O IHRA-i	4
O publikaciji i pojedinačnim doprinosima	5
Predgovor	8
Izvršni sažetak	12
Uvod	18
Zašto podučavati o progonu i genocidu nad Romima?	24
• Prepoznavanje i priznavanje genocida nad Romima	26
• Razmatranje povijesnih korijena antiromskog rasizma i mržnje prema Romima	26
• Učenje o uvjetima i procesima koji su doveli do masovnih ubojstava	27
• Suprotstavljanje negativnim predodžbama koje dolaze od počinitelja	28
• Kritička analiza suradnje s nacistima te prošle i sadašnje odgovornosti	28
• Podizanje svijesti o ustrajnosti antiromskog rasizma i diskriminacije	30

Što podučavati o progonu i genocidu nad Romima?	32
• Podučavanje i učenje o progonu i genocidu nad Romima ovisit će o nacionalnome i lokalnome kontekstu	34
• Opsežnije poznavanje povijesti i više obrazovnih materijala unaprijedit će podučavanje i učenje o progonu i genocidu nad Romima	35
• Što podučavati: temeljni povijesni sadržaji	36
• Konteksti i razvoj događaja	37
• Razumijevanje pojmova	43
Kako podučavati o progonu i genocidu nad Romima?	48
• Izazovi i prilike	51
• Zajednička načela	54
• pristupi podučavanju i učenju	56
• Obrazovna politika, kurikulum i stručno usavršavanje	67
Dodatni materijali	76
Ostali IHRA-ina izvori	79

Izvršni sažetak

Između 1933. i 1945. godine nacistička Njemačka, druge fašističke države i njihovi pomagači usmjerili su se protiv europskih Roma, potaknuti dugogodišnjom diskriminacijom i rasnom ideologijom. Procjenjuje se da je do 500.000 Roma ubijeno, dok su mnogi bili zatvarani, iskorištavani kao prisilni radnici ili podvrgnuti prisilnoj sterilizaciji i medicinskim eksperimentima. U Europi pod nacističkom okupacijom različiti počinitelji progonili su Rome na razne načine, uključujući okupacijske snage i lokalno stanovništvo, pa se to na različite načine odrazilo na pojedinačne romske zajednice.

IHRA-ine Preporuke za podučavanje i učenje o progonu i genocidu nad Romima u razdoblju nacizma pridonose njezinim strateškim prioritetima očuvanja povijesnih zapisa o Holokaustu i genocidu nad Romima te suzbijanja iskrivljavanja istine o tim događajima. Objavljivanjem ovih Preporuka IHRA nastoji pružiti čvrstu osnovu koja će pomoći državama da uključe povijest progona Roma u glavne tokove istraživanja, kulture sjećanja i obrazovanja. Preporukama se u tom smislu želi pomoći ne samo donositeljima javnih politika, nego i obrazovnim djelatnicima i praktičarima.

Oslanjajući se na stručno znanje izaslanika iz trideset i pet zemalja članica, ove *Preporuke*:

- naglašavaju važnost unapređenja podučavanja i učenja o genocidu nad Romima
- razvijaju znanje o progonu i genocidu nad Romima te o njihovu otporu i djelovanju u uvjetima progona i ubojstava
- pomažu stvaranju obrazovnog okružja utemeljenoga na najboljim praksama u učenju o progonu i genocidu nad Romima te pružaju praktične smjernice za daljnji razvoj nacionalnih i regionalnih kurikula, obrazovnih materijala i aktivnosti za obuku nastavnika (to uključuje formalne i neformalne prilike za učenje te formalne i neformalne sudionike i institucije u području obrazovanja, poput muzeja, spomen-područja, knjižnica, arhiva i udruga, uključujući romske organizacije)
- potiču kritičko promišljanje o progonu i genocidu nad Romima tijekom nacističkog razdoblja te o njegovu nasljeđu, ističući činjenicu da nedostatak svijesti o genocidu utječe na trenutačnu situaciju Roma
- pridonose obrazovanju o ljudskim pravima i sprečavanju genocida, usmjeravajući se prema budućnosti i želeći potaknuti širu svijest o povezanosti prošlosti i sadašnjosti te širu uključenost Roma u kulturu sjećanja i društvo.

Glasovi Roma

„Učenjem o progonima i genocidu nad Romima u razdoblju nacizma i o iskustvima romskih zajednica nakon Drugoga svjetskog rata dobivamo iznimno vrijednu priliku učiti o europskoj povijesti iz perspektive potlačene skupine ljudi, čiji glas nitko nikada nije čuo.“

Tania Gessi, Ujedinjeno Kraljevstvo

„Današnje romske zajednice žrtve su trajne marginalizacije i predrasuda. Nepoznavanje njihove povijesti podržava postojeće stereotipe i sustavnu diskriminaciju te ih drži zatvorenima u ciklusu siromaštva i isključenosti. Društvo koje zanemaruje tako važan dio povijesti vjerojatno će ponoviti svoje greške. To neznanje rađa predrasude, slabi našu zajedničku moralnu potku i usporava društveni napredak. Nepoznavanje te povijesti ograničava razumijevanje svijeta. Ono nas sprečava da potpuno razumijemo s čime se drugi moraju nositi.“

Adonis Borneo Salihi, Hrvatska

1 Zašto podučavati o progonu i genocidu nad Romima?

Podučavanje o progonu i genocidu nad Romima povećava svijest o ključnom poglavlju europske povijesti – **rasvjetljuje nedovoljno priznat povijesni događaj**, duboko ukorijenjene predrasude i trajno prisutan antiromski rasizam i diskriminaciju. Većinsko društvo nije u punoj mjeri priznalo činjenicu da je nad Romima počinjen genocid, a to je pridonijelo nastavku marginalizacije Roma što je vidljivo i danas. Podučavanje i učenje o progonu i genocidu nad Romima pruža priliku za poticanje povijesnog razumijevanja, kritičkog mišljenja i svijesti o suvremenim društvenim nepravdama.

Osim što daje priliku **da proučimo društvenu dinamiku i procese** koji su pridonijeli diskriminaciji, društvenoj isključenosti i ubojstvima, podučavanje i učenje o progonu i genocidu nad Romima podrazumijeva i **kritičku analizu slučajeva suradnje i sudjelovanja** u nacističkim zločinima u različitim zemljama, kao i nepravdi koje su se dogodile nakon završetka rata. Obrazovni dionici mogu iskoristiti priliku da naglase ulogu Roma u pružanju otpora diskriminaciji i progonu prije, tijekom i nakon Drugoga svjetskog rata te da ospore negativne predodžbe i stereotipe o Romima koje su širili sami počinitelji zločina, a koje su ostale za njima.

Poglavlje *Zašto podučavati o progonu i genocidu nad Romima?* nudi preporuke dionicima u obrazovanju o tome kako proučavanje ovoga prošlog događaja uokviriti razmatranjem o tome kako on oblikuje sadašnjost.

2 Što podučavati o progonu i genocidu nad Romima?

Iako je genocid nad Romima nedovoljno istražen, obrazovanje o ovoj temi treba temeljiti na utvrđenim činjenicama. Učenicima treba **predstaviti povijesne okolnosti i ključne faze u procesu ovoga genocida** – koje su se razlikovale ovisno o nacionalnim i lokalnim uvjetima – te razinu u kojoj su pojedinci i institucije pokretali zločine, sudjelovali u njima ili pak odbili sudjelovati. Podučavanje bi trebalo naglasiti **učinke progona i masovnih ubojstava na Rome** te kako su Romi na njih reagirali i pružali otpor.

Učenicima treba omogućiti raspravu o **suvremenoj važnosti povijesnog iskustva progona i genocida nad Romima na tri razine**: u odnosu na trenutačnu situaciju romskih zajednica, antiromski rasizam i diskriminaciju te opće **razumijevanje genocidnih procesa**. Također, korisno može biti bolje razumijevanje toga kako se genocid nad Romima odnosi na genocid nad Židovima i kako je nacistička rasistička ideologija pogonila oba genocida.

Poglavlje Što podučavati o progonu i genocidu nad Romima? ocrtava temeljne povijesne sadržaje koji pružaju povijesni okvir i podržavaju podučavanje i učenje o ovoj temi, kao i pojmove koji pomažu razumjeti te zločine, ono što im je prethodilo te njihovo nasljeđe.

3 Kako podučavati o progonu i genocidu nad Romima?

Dionici u obrazovanju mogu biti sigurni da se genocid nad Romima može učinkovito i uspješno podučavati uz pažljivu pripremu i odgovarajuće materijale.

Poglavlje Kako podučavati o progonu i genocidu nad Romima? nudi preporuke kojima je cilj pomoći nositeljima javnih politika, ministarstvima obrazovanja i obrazovnim stručnjacima. U poglavlju se bavi izazovima i prilikama povezanim s proučavanjem tog aspekta povijesti, kao i praktičnim pitanjima poput ograničenog vremena i obrazovnih sredstava koji su na raspolaganju nastavnicima.

Ovo poglavlje pomoći će dionicima u obrazovanju da:

- podučavaju o genocidu nad Romima **na obziran način**, vođeni **potrebom za točnošću** u odnosu na povijesne činjenice, povijesne usporedbe, jezik i slike kojima će se koristiti
- postavljaju genocid nad Romima proveden u razdoblju nacizma u **kontekst šire povijesti diskriminacije i predrasuda** prema romskim zajednicama
- potiču učenje o ovoj povijesti, kao i učenje iz nje, te pomognu učenicima prepoznati **znakove upozorenja** na zločin i genocid, kao i koje sve opasnosti prijete ako se ti znakovi zanemare
- objasne **kakva su bila iskustva** Roma tijekom progona i genocida
- istaknu zašto je genocid nad Romima **važan i smislen predmet zanimanja** za nastavnike i učenike koji žele razumjeti genocid te naglase ključnu važnost priznanja, obrazovanja i sjećanja nakon njega
- ugrade prilike za učenje u **aktivnosti sjećanja** i posjete spomen-područjima i muzejima
- stvore pozitivno i inkluzivno obrazovno okruženje
- primijene pristup kojemu je u središtu učenik i koji pomaže razvoju **kritičkog mišljenja** i refleksije, u kojemu se prednost daje **viđenjima samih Roma** te kojim se pomaže učenicima da **sami donesu odgovarajuće zaključke** o vezi između progona i genocida nad Romima i danas prisutnoga antiromskog rasizma i diskriminacije
- **primijene rodnu perspektivu** u proučavanju progona i genocida nad Romima jer rodni pristup otkriva mnoge nove slojeve koji su ključni za bolje razumijevanje te teme.

Glasovi Roma

„Izrazito sam zabrinut kada vidim sve veći nacionalizam i desničarski ekstremizam u današnjem svijetu. Moja obitelj i ja morali smo sami iskusiti do čega sve može dovesti rasna mržnja i nasilje. Dvaput sam doživio desničarski ekstremistički napad na sebe i na svoje poduzeće. Nasljeđe žrtava Auschwitza obveza je i odgovornost za sve narode i za svjetsku zajednicu koja je ovdje okupljena. Nije samo riječ o zaštiti manjina poput Sinta, Roma i Židova, već i o tome da danas – više no ikada – moramo obraniti našu demokraciju i ustavni poredak.“

Christian Pfeil, Njemačka

„Obrazovni djelatnici često se suočavaju s nedostatkom sredstava, nedovoljnom obukom i neprilagodljivim kurikulumima u kojima se povijest Roma zapostavlja. Da bismo imali sveobuhvatno obrazovanje, nužno je prevladati te prepreke. Nositelji obrazovne politike i autori priručnika i udžbenika trebali bi tijesno surađivati s romskim zajednicama na razvoju uključivih kurikula i osiguranju dovoljnih sredstava za obrazovne aktivnosti.“

Adonis Borneo Salihi, Hrvatska

„Govor mržnje i zlostavljanje prijetnja su temeljnim vrijednostima i načelima demokracije i ljudskih prava, i neprihvatljivi su. Stoga je znanje o genocidu i užasima kroz koje su prošle žrtve nacističkog razdoblja nužno. I Romi i neromi moraju znati da je ono što se dogodilo tijekom Holokausta dubinski zlo i da se ni s čim ne može opravdati. To je očito važna poruka za nerome – uz ostalo i zbog toga što bez razumijevanja te činjenice ne možemo pokušati riješiti ni diskriminaciju i zlostavljanje Roma u današnje vrijeme.“

Olena Vaidalovych, Ukrajina

Uvod

Svrha i obrazloženje

IHRA okuplja vlade i stručnjake iz trideset i pet zemalja članica radi jačanja, unapređenja i promicanja obrazovanja, sjećanja i istraživanja o Holokaustu diljem svijeta. Zahvaljujući stručnosti svojih međunarodnih izaslanika, IHRA je u jedinstvenom položaju jer može ponuditi sveobuhvatne preporuke o podučavanju i učenju o Holokaustu i genocidu nad Romima.

Od osnivanja Odbora za genocid nad Romima 2009. do usvajanja radne definicije antiromskog rasizma/diskriminacije 2020. godine genocid nad Romima ostao je središnji dio IHRA-ina mandata.

U listopadu 2021. godine, na Međunarodnom forumu o sjećanju na Holokaust i borbi protiv antisemitizma u Malmöu, IHRA se obvezala razviti preporuke za podučavanje i učenje o genocidu nad Romima. Riječ je o nadogradnji na IHRA-inu Ministarsku deklaraciju iz 2020. godine, u kojoj su se zemlje članice IHRA-e obvezale održati živim sjećanje o genocidu nad Romima i potvrditi činjenicu da je zanemarivanje ovoga genocida pridonijelo predrasudama i diskriminaciji kojima su mnoge romske zajednice još i danas izložene.

Objavom ove publikacije IHRA želi podržati zemlje članice u praktičnoj primjeni spomenute obveze i u ispunjavanju svoje dužnosti da uključe povijest progona Roma u glavne tokove istraživanja, kulture sjećanja i obrazovanja.

Ove *Preporuke* temelje se na IHRA-inim Preporukama za podučavanje i učenje o Holokaustu, koje su usvojene konsenzusom na plenarnoj sjednici IHRA-e u Luxembourgu 2019. godine, te slijede sličnu strukturu. One pružaju smjernice o tome zašto, što i kako podučavati te pokušavaju dati odgovor na konkretne probleme s kojima se može susresti u procesu unapređenja podučavanja i učenja o progonu i genocidu nad Romima. Osobito se bave neprepoznavanjem i nepriznavanjem zločina počinjenih nad Romima, nedostatkom istraživanja o tom aspektu povijesti i nedostatkom kvalitetnih nastavnih materijala, te posljedično slabom izloženošću obrazovnih djelatnika i drugih obrazovnih dionika toj problematici.

Ovim *Preporukama* želi se osigurati stručni okvir i potaknuti nositelje javnih politika da promiču i razvijaju obrazovne materijale i programe koji odražavaju nacionalnu povijest i odgovaraju na potrebe svih skupina stanovništva.

Ciljevi *Preporuka*

Cilj *IHRA-inih Preporuka za podučavanje i učenje o progonu i genocidu nad Romima u razdoblju nacizma*, koje je razvila međunarodna stručna skupina, jest osigurati nositeljima javnih politika, onima koji se bave obrazovanjem nastavnika te samim obrazovnim djelatnicima – uključujući nastavnike, muzejske pedagoge, djelatnike u ustanovama posvećenima sjećanju i podučavatelje iz civilnog društva – utemeljen na činjenicama i obrazovno valjan okvir za podizanje svijesti o povijesti genocida nad Romima te o suvremenome antiromskom rasizmu i diskriminaciji.

Namjera je *Preporuka* osigurati stručnu podlogu nositeljima javnih politika, obrazovnim djelatnicima i praktičarima koja će im pomoći:

- unaprijediti njihovo znanje o progonu i genocidu nad Romima te o romskom otporu i djelovanju u odnosu na nacističke zločine da bi mogli točno shvatiti činjenice i istodobno bolje razumjeli posljedice antiromskog rasizma/diskriminacije
- stvoriti zanimljiva okružja za podučavanje temeljena na najboljim praksama za učenje o progonu i genocidu nad Romima
- promicati kritičko razmišljanje i refleksiju o progonu i genocidu nad Romima tijekom nacističkog razdoblja, što treba obuhvaćati i pitanja daljnje diskriminacije i isključivanja romskih zajednica u poslijeratnom razdoblju, uzrokovanih nezainteresiranošću i neupućenošću većinskog društva, zatim pitanja nepriznavanja romskih žrtava, izostanka naknade tim žrtvama te utjecaja svega navedenoga na suvremene izraze antiromskog rasizma/diskriminacije
- prepoznati odgovarajuće izvore i najbolje prakse u sklopu formalnoga i neformalnoga obrazovanja te ponuditi praktičnu pomoć u posuvremenjivanju nacionalnih kurikula
- pridonijeti obrazovanju o ljudskim pravima i sprečavanju genocida – premda ukorijenjene u prošlosti, ove *Preporuke* usmjerene su na budućnost, želeći potaknuti šire prepoznavanje i uključivanje Roma u kulturu sjećanja i u društvo.

Preporuke su osmišljene kao smjernice za izradu javnih politika, strategija i nastavnih materijala i metodologija na nacionalnoj i lokalnoj razini. U to bi trebale biti aktivno uključene i nacionalne i lokalne romske zajednice te ostali važni dionici u području kulture sjećanja i obrazovanja, poput spomen-područja i muzeja. Obrazovni programi i materijali namijenjeni širokoj populaciji mogu se prilagoditi radi primjene u različitim dobnim skupinama, kao i u formalnome i neformalnome obrazovnom kontekstu.

Kontekst i terminologija

U središtu zanimanja ovih *Preporuka* su progoni i genocid nad Romima počinjeni u razdoblju nacizma. Pogonjeni povijesnom diskriminacijom i pseudoznanstvenom rasnom ideologijom, nacisti i njihovi kolaboracionisti su ciljano napali europske Rome.

Diljem okupirane Europe progone nad Romima vodili su različiti počinitelji na razne načine, uključujući i okupacijske snage i lokalno stanovništvo, stoga su i različite romske zajednice imale različita iskustva.

U ovim *Preporukama* koriste se definicije i terminologija koju je usvojila IHRA. Izraz *nacisti i njihovi suradnici* i slični odnose se na nacističku Njemačku i njihove fašističke i ekstremno nacionalističke partnere i druge kolaboracioniste koji su sudjelovali u tim zločinima.

Pojmom *Romi*, koji je službeno usvojen na prvome Svjetskom kongresu Roma 1971. godine, u *Preporukama* se koristi kao krovni pojam koji opisuje europsku manjinu indijskog podrijetla, koja ima svoju vlastitu povijest, jezik i kulturu. Ona obuhvaća više od četrdeset međusobno povezanih skupina, od kojih su se neke odlučile ne koristiti tim pojmom. U romskom jeziku, kojim se koristi velik broj tih skupina, pojam *Romi* označuje sve članove zajednice.

O nekima od pojmova povezanih s uspostavom sjećanja na progon i genocid nad Romima još uvijek se aktivno raspravlja. Ovdje se uzimaju u obzir ti slučajevi bez zauzimanja stajališta o konačnom ishodu tih rasprava.

Romski intelektualci predložili su nekoliko pojmova izvedenih iz romskog jezika, a kojima bi se moglo koristiti za imenovanje progona i genocida nad Romima u razdoblju nacizma (na primjer, *Samudaripen*, što znači „ubojstvo svih“). Važno je posavjetovati se s lokalnim romskim zajednicama i stručnjacima o terminologiji koja je usvojena u nacionalnome i lokalnome okružju.

U cjelokupnom tekstu *Preporuka* pojam *Romi* obuhvaća muškarce, žene i nebinarne osobe.

Pojam *anticiganizam* ima različito značenje od pojmova *rasizam usmjeren protiv Roma*, *diskriminacija Roma* ili *mržnja prema Romima*.

Pojmovi *rasizam usmjeren protiv Roma* / *diskriminacija Roma* označuju mržnju protiv Roma kao etničke skupine. Oni se odnose na diskriminaciju protiv Roma samo zato što su Romi. Drugim riječima, oni označuju konkretno usmjeren oblik ksenofobije.

Anticiganizam odnosi se na mržnju temeljenu na rasističkome i stereotipnome shvaćanju „Cigana“ (u njemačkome *Zigeuner*) te na rasističku percepciju osobina koje se pogrešno povezuju s tim pojmom. Ona je često usmjerena prema Romima, ali može biti primijenjena **protiv bilo kojeg pojedinca ili skupine koji se uklapaju u takve rasističke predodžbe**. Taj pojam je važan jer pomaže osvijetliti i objasniti rasistički koncept koji je duboko ukorijenjen u društvu. Pojam *anticiganizam* **usmjerava pažnju na rasista, a ne na žrtvu**. „Ciganin“ ne postoji osim kao iskrivljena rasistička konstrukcija u umu mrzitelja. Značenje pojma *anticiganizam* stavlja naglasak na odgovornost društva za dugotrajne posljedice rasističkog isključivanja.

Pojam *Zigeuner*, ili njegova istovrijednica u drugim jezicima, uvijek ima pogrdno značenje i njime se ne smije nikada koristiti, osobito u obrazovnom kontekstu.

Pri razvoju nastavnih materijala i komemorativnih aktivnosti na lokalnoj i nacionalnoj razini uvijek je nužno pokrenuti dijalog s lokalnim romskim zajednicama.

IHRA-ina radna definicija antiromskog rasizma/diskriminacije

Ove *Preporuke* pozivaju se na radnu definiciju antiromskog rasizma/diskriminacije koju je IHRA usvojila 2020. godine:

„Antiromski rasizam/diskriminacija očituje se u upotrebi pojedinih izraza i djela, kao i u institucionalnim politikama i praksama marginalizacije, isključenja, fizičkog nasilja, obezvrjeđivanja romskih kultura i stilova života, te korištenju govora mržnje usmjerenog prema Romima kao i prema drugim pojedincima i skupinama koji su tijekom nacističke ere, kao i dandanas, percipirani, stigmatizirani ili progonjeni kao 'Cigani'. To dovodi do postupanja prema Romima kao prema nekoj tobožnjoj tuđinskoj skupini i njihova povezivanja s nizom pogrdnih stereotipa i iskrivljenih predodžbi koje predstavljaju specifičan oblik rasizma.“

Radna definicija navodi suvremene izraze antiromskog rasizma/diskriminacije te pri razmatranju primjera uzima u obzir opći kontekst.

Saznajte više o radnoj definiciji antiromskog rasizma/diskriminacije na IHRA-inoj mrežnoj stranici.

Poricanje i iskrivljavanje genocida nad Romima

IHRA-ina neobvezujuća radna definicija poricanja i iskrivljavanja Holokausta glasi:

„Negiranje Holokausta označava diskurs i propagandu koja negira povijesnu stvarnost i opseg istrebljenja Židova od strane nacista i njihovih sudionika tijekom Drugoga svjetskog rata, istrebljenje poznato pod nazivom Holokaust ili Šoa. Negiranje Holokausta posebno se odnosi na svaki pokušaj tvrdnje da se Holokaust/Šoa nije dogodio. Negiranje Holokausta može uključivati javno negiranje ili dovođenje u sumnju korištenje glavnih mehanizama uništavanja (poput plinskih komora, masovnih ubijanja, gladi i mučenja) ili namjeru genocida nad židovskim narodom.“

Iskrivljavanje istine o genocidu nad Romima slijedi iste strategije. IHRA je na poricanje i iskrivljavanje istine o genocidu nad Romima odgovorila 2024. godine kampanjom [#ProtectTheFacts](#) ([\(#ČuvajmoČinjenice\)](#)).

Glasovi Roma

„Oni koji donose javne politike u obrazovanju i kulturi sjećanja trebaju tijesno surađivati s romskim zajednicama. I romskim zajednicama potrebno je obrazovanje o njihovoj prošlosti, ali njihova viđenja, potrebe i priče moraju biti važnim dijelom onoga što se i kako prenosi o romskoj povijesti.“

Anna Daróczy, Mađarska

Komu ove *Preporuke* mogu biti korisne

Ove *Preporuke* namijenjene su donositeljima odluka u javnoj politici (političkim savjetnicima, ministrima, upraviteljima obrazovnih ustanova), nositeljima politika u području obrazovanja i kulture sjećanja, osobama koje izrađuju kurikule za stručno osposobljavanje nastavnika i školske kurikule, autorima priručnika, onima koji obrazuju nastavnike, samim nastavnicima, podučavateljima u muzejima i memorijalnim centrima, arhivima, knjižnicama, kao i onima koji su uključeni u formalno i neformalno obrazovanje (u sklopu civilnog društva i nevladinih organizacija).

Osobe svih tih stručnih profila imaju različite uloge u svojim obrazovnim okružjima i svakoj od njih može koristiti kritičko razmišljanje o tome zašto, što i kako podučavati o progonu i genocidu nad Romima.

Budući da su kultura sjećanja i komemorativni događaji važni za podizanje znanja i svijesti, ovim *Preporukama* mogu se koristiti i vlade i/ili nevladine organizacije u razvoju programa namijenjenih sjećanju na progon i genocid nad Romima, poput ceremonija, izložbi i radionica.

Kako se koristiti ovim *Preporukama*

Preporuke se sastoje od sljedećih dijelova:

1. Svrha i obrazloženje: **Zašto** podučavati o progonu i genocidu nad Romima?
2. Sadržaj: **Što** podučavati o progonu i genocidu nad Romima?
3. Obrazovna politika i pedagogija: **Kako** podučavati o progonu i genocidu nad Romima?

Glasovi Roma koji se sustavno navode u ovim *Preporukama* prenose razmišljanja predstavnika romske zajednice, uključujući i mlade i potomke preživjelih, koja odražavaju različita iskustva i viđenja o naslijeđu i posljedicama progona i genocida nad Romima te govore o tome koliko je danas važno obrazovanje o tom pitanju.

U *Preporukama* se donose i povijesni primjeri, koji nisu zamišljeni kao sveobuhvatni ili univerzalni. Dionici u obrazovanju trebali bi pronaći i koristiti se lokalnim primjerima, u skladu s kontekstom, te primjenjivati inkluzivne prakse učenja koje uključuju viđenja Roma.

Podučavanje ovog aspekta povijesti treba provoditi pažljivo i obzirno jer ova tema može pobuditi traumatska osobna i obiteljska sjećanja, osobito u slučaju nastavnika Roma i učenika Roma u razredu ili u nekome drugome obrazovnom okružju.

Povijesni primjer

1

Romski memorijalni centar Uštica u Hrvatskoj i Spomen-područje Lety u Písku u Češkoj Republici sagrađeni su na mjestima događaja radi obilježavanja genocida nad Romima u Drugome svjetskom ratu i primjeri su izvrsnih inicijativa koje su pokrenule romske zajednice i aktivisti u suradnji s nacionalnim državama i vladama.

Zašto podučavati o progonu i genocidu nad Romima?

Glasovi Roma

„Učenje o progonima Roma u nacističkom razdoblju pomaže razviti empatiju i dublje razumijevanje ljudske patnje. To znači vidjeti izvan okvira vlastitog iskustva i prepoznati nepravdu s kojom su se drugi morali suočiti, što može kod nas razviti veću razinu suosjećajnosti i društvene svijesti.“

Adonis Borneo Salihi, Hrvatska

„IHRA-ine *Preporuke* mogu pomoći osnažiti osjećaj identiteta kod mladih Roma. To znači da moramo stvoriti okruženje u kojemu oni mogu odrasti bez diskriminacije i steći osjećaj samopouzdanja u odnosu na vlastiti identitet i budućnost, a istodobno cijeniti svoju povijest i pluralistička kulturna nasljeđa i pripadnosti. To će također pomoći i većinskom društvu da bolje razumije taj dio romske povijesti i prestane se prema njima odnositi kao prema 'strancima' ili 'izopćenicima'.“

Olena Vaidalovych, Ukrajina

Zašto podučavati o progonu i genocidu nad Romima?

Podučavanje i učenje o progonu i genocidu nad Romima ključno je za postizanje sljedećih ciljeva:

Prepoznavanje i priznavanje genocida nad Romima

Nacisti su došli na vlast u Njemačkoj 1933. godine, a rat koji je uslijedio doveo je do progona i ubijanja Roma. Genocid je sustavno provođen u njemačkom Reichu i na okupiranim teritorijima, kao i u nekim kolaboracionističkim državama, te se do kraja Drugoga svjetskog rata 1945. godine proširio na većinu zemalja u Europi. Posljedice tih zločina osjećat će generacije.

Desetljećima nakon rata genocid nad Romima uvelike je zanemarivan. Službeno priznavanje tog zločina započeto je osamdesetih godina 20. stoljeća, nakon sustavnog pritiska romskih aktivista i nevladinih organizacija. Mnoge zemlje službeno su priznale svoju ulogu u genocidu. Ipak, patnje Roma još nisu dovoljno prepoznate zbog slabog znanja o tim događajima i negativnih stajališta prema romskoj manjini. Podučavanje i učenje o progonu i genocidu nad Romima znači da je ta povijest prepoznata, da se prenose i istražuju svi ogranci antiromskog rasizma i diskriminacije. Važno je proučavati ovaj genocid sam po sebi, kao važan povijesni događaj. Važan korak u prepoznavanju učinjen je proglašenjem Dana sjećanja 2. kolovoza: takvu inicijativu romskih zajednica prihvatile su mnoge države, osobito nakon rezolucije [Europskog parlamenta 2015. godine](#).

Razmatranje povijesnih korijena antiromskog rasizma i mržnje prema Romima

Dok uče o genocidu nad Romima, učenici trebaju dobro razumjeti i koje su dugoročne posljedice stereotipa, predrasuda i neprijateljstva prema manjinama. U mnogim dijelovima Europe Romi su stoljećima stigmatizirani i proganjani. Oni su bili žrtve stvaranja etnički definiranih nacionalnih država u 19. stoljeću, koje je dovelo do porasta isključivog nacionalizma i poslije ostavilo mnoge Rome bez državljanstva.

Dok je s jedne strane potrebno prepoznati stoljeća antiromskog rasizma, s druge strane potrebno je prepoznati i povijesni doprinos, kulturni utjecaj i dostojno mjesto Roma u njihovim državama.

Proturomska politika nacističkog režima koristila se raširenim stereotipima i duboko ukorijenjenim predrasudama te ih potkrepljivala i ugrađivala u svoju rasističku ideologiju. To je preneseno u genocidnu politiku u Njemačkoj i okupiranim zemljama. Drugi svjetski rat dodatno je pomogao državama saveznicama Njemačke primijeniti svoje vlastite politike i progone lokalnih romskih zajednica.

Učenje o uvjetima i procesima koji su doveli do masovnih ubojstava

Genocid nad Romima nije se dogodio preko noći. Upravo suprotno, on je vrhunac vrlo duge povijesti progona. Važno je prepoznati njegove korijene, kontekst i procese koji su doveli do istrebljenja. Na temelju rasne politike ljudima koji su identificirani kao „Cigani“ oduzeta su ljudska prava i podvrgnuti su društvenomu i ekonomskom isključenju. Većinsko stanovništvo tomu se nije suprotstavilo, što je otvorilo put do razaranja: Rome su izdvajali i prisilno sterilizirali, deportirali, izgladnjivali do smrti i ubijali u getima, koncentracijskim logorima i logorima smrti – ili na licu mjesta.

Podučavanje o progonu i genocidu nad Romima trebalo bi pokazati da nije bila riječ o izoliranom događaju. Taj progon razvio se u kontekstu diktature te je svoj vrhunac doživio tijekom rata i na pozadini Holokausta. Proces genocida pokrenuli su, podržali i izvršavali mnogi sudionici: predstavnici akademske zajednice, znanstvenici, političari, različita upravna tijela, tijela javne sigurnosti, vojne postrojbe i obični građani.

Glasovi Roma

„Ako propustimo priznati i prepoznati patnje Roma, ne samo da održavamo osjećaje marginalizacije i traume na životu već se izlažemo opasnosti od ponavljanja pogrešaka iz prošlosti. Dok se sjećamo otpornosti preživjelih, moramo istodobno prepoznati i neprevladane izazove s kojima se suočavaju.“

Kludia Veizaj, Albanija

Glasovi Roma

„Viđenje Roma isključivo kao žrtava treba zamijeniti činjenicom da su Romi bili antifašisti i sudjelovali u pokretu otpora. Bilo je mnogo Roma partizana, istinskih i pravih boraca protiv fašizma. Rome treba svrstati među pobjedničke narode u Drugome svjetskom ratu. Treba više govoriti o sudjelovanju Roma – ne samo o njihovim patnjama – u stvaranju Europe nakon Drugoga svjetskog rata. Romi moraju imati osjećaj ponosa. To treba poticati.“

Osman Balić, Srbija

Suprotstavljanje negativnim predodžbama koje dolaze od počinitelja

Da bi stvorili dojam legitimnosti, počinitelji zločina u nacističkom razdoblju pozivali su se na povijesne stereotipe i stigmatizirali Rome kao „asocijalne“ i „rođene kriminalce“. Takva iskrivljena slika o Romima održala se i nakon rata te je otežavala sudbeni progon tih zločina i dovodila do njegova nepriznavanja kao genocida. Takve predodžbe o Romima, koje su aktivno širili počinitelji zločina, i danas su vrlo raširene.

Podučavati o progonu i genocidu nad Romima znači pristupati kritički ustaljenim shvaćanjima i mijenjati perspektive. U središtu učenja i podučavanja moraju biti priče o žrtvama i preživjelim te o njihovim obiteljima. Kada poslušamo njihove priče, možemo steći uvid u to kako su oni sami doživjeli progon – i u to kako je uteg tog iskustva opteretio i sljedeće generacije.

U podučavanje o genocidu treba uključiti i priče o onim Romima koji su sudjelovali u otporu nacistima i njihovim saveznicima te pridonijeli njihovu porazu.

Kritička analiza suradnje s nacistima te prošle i sadašnje odgovornosti

Različiti oblici antiromskog rasizma i diskriminacije nastavili su postojati i nakon Drugoga svjetskog rata. To je pomoglo počiniteljima uspješno umanjiti važnost deportacija i ubojstava, prikazujući ih kao preventivne mjere protiv navodnog kriminaliteta. Države su tvrdile da su zločine nad Romima provodile isključivo njemačke snage. Zapravo, istina je da su na mnogim okupiranim teritorijima kolaboracionisti i dijelovi stanovništva s dobrodošlicom

dočekali i podržavali nacistička ubilačka djelovanja usmjerena protiv Roma. U zemljama saveznicama Njemačke nacionalna tijela imala su ključnu ulogu u progonima, a neke od njih su i same primjenjivale konkretne mjere protiv Roma, poput zatvaranja u logore. Rasprava o višestrukim uzrocima i različitim situacijama koje su se pritom javljale pomoći će u razaznavanju nacionalnih posebnosti.

Desetljećima nakon Drugoga svjetskog rata mnoge su zemlje nastavile primjenjivati mjere prisile protiv Roma, poput stroge segregacije, prisilne sterilizacije, oduzimanja djece ili njihova smještanja u „posebne škole“ te raseljavanja osoba koje su preživjele genocid i njihovih obitelji. I dandanas su u mnogim zemljama Romi podvrgnuti diskriminaciji i nisu im priznata prava koja imaju kao građani.

Želi li se suočiti s prošlošću, to znači da će se morati pokrenuti pitanje i kritički analizirati suradnju s nacistima te odgovornost za ovaj genocid i nepravdu koja je počinjena nakon njega.

Povijesni primjeri

2

Romani Rose (1946.), rođen u obitelji Sinta u Heidelbergu u Njemačkoj, osnivač je Središnjeg vijeća njemačkih Sinta i Roma. Trinaestero rođaka ubijeno mu je u genocidu. Njegovo djelovanje bilo je presudno za priznanje genocida u Njemačkoj 1982. godine te za priznanje Sinta i Roma kao nacionalne manjine u Njemačkoj. Pokrenuo je osnivanje glavnoga Memorijalnog centra za europske Sinte i Rome ubijene u vrijeme nacionalsocijalizma, koji je otvoren u Berlinu 2012. godine.

3

U mjestu Lety u Pisku, u Češko-moravskom protektoratu pripojenom Njemačkoj, nalazio se poseban logor u koji su slani Sinti i Romi. Mnogi od njih umrli su u samom logoru, dok je većina deportirana u Auschwitz-Birkenau. Povijest logora zaboravljena je nakon 1945. godine, a prostor je korišten kao farma za industrijski uzgoj svinja. Tijekom devedesetih godina 20. stoljeća takvo korištenje prostorom bivšeg logora izazvalo je veliko ogorčenje i farma je postala predmetom javnih kontroverzija. Zahvaljujući zagovaranju preživjelih i aktivista, Češka Republika otkupila je zemljište i na njemu osnovala Spomen-područje, koje je otvoreno u travnju 2024. godine.

Podizanje svijesti o teškoj iskorjenjivosti antiromskog rasizma i diskriminacije

Romi su još uvijek izloženi nasilju i progonima, i čak je još uvijek prisutna prijetnja genocida nad njima. Na mnogim mjestima jačaju govor mržnje i predrasude protiv ove manjine. Antiromski rasizam jedan je od glavnih uzroka njihove društvene isključenosti i marginalizacije. Nadalje, Rome se često odabere za žrtvene jarce u vremenima društvene i političke preobrazbe. Učenje o ovom genocidu može pomoći da se razumije koliko su opasna takva stajališta i ponašanje te kako mogu eskalirati u određenim uvjetima.

Podučavanje, zasnovano na valjanome povijesnom istraživanju i pedagogiji, pomaže prepoznati iskrivljene slike i narative. Nadalje, ono pomaže razumjeti razliku između činjenica i konstrukata iza kojih stoje političke ili ideološke namjere. Ono također podupire kritičko razmišljanje te razgrađuje opasne i pogrdne slike i stereotipe.

Glasovi Roma

„Obrazovanje usmjereno na sjećanje i komemoraciju istodobno je alat za jačanje romskog identiteta i alat za borbu za ljudska prava i protiv diskriminacije.“

Olena Vaidalovych, Ukrajina

„Za one koji su preživjeli genocid nad Romima i njihove potomke izostanak razumijevanja i nepriznavanje njihovih iskustava mogu dovesti do osjećaja izolacije, nevidljivosti i traume. Bez primjerenog priznavanja i podrške pojedincima može biti teško preraditi te osjećaje i ozdraviti od međugeneracijske traume koju su izazvali progoni. Bez sveobuhvatnog razumijevanja genocida i njegova utjecaja obrazovni kurikuli neće uspjeti primjerenom obraditi to poglavlje povijesti. To može dovesti do održanja stereotipa, loše informiranosti i nepoznavanja romskih zajednica te tako otežati napore u borbi protiv diskriminacije i u promicanju uključivosti.“

Mia Taikon, Švedska

„Na nacionalnoj razini, razumijevanje te povijesti osigurat će da priče svih žrtava budu upamćene, što će dovesti do uključivoga i poštenijega prikaza naše prošlosti. Takva svijest može dovesti do boljih javnih politika i društvenih stajališta, što će pomoći liječenju povijesnih rana i unapređenju zajedništva. Na svjetskoj razini, to znanje jača našu posvećenost ljudskim pravima i borbi protiv diskriminacije. Prepoznaju li zvjerstva koja su počinjena, zemlje mogu zajednički djelovati i pomoći marginaliziranim zajednicama te spriječiti da se takvi užasi ponovno dogode.“

Adonis Borneo Salihi, Hrvatska

Što podučavati o progonu i genocidu nad Romima?

Glasovi Roma

„U svih mojih petnaest godina školovanja u javnim školama nisam nijednom ništa naučila o iskustvima Roma tijekom Holokausta. Da mi moja baka nije prenijela priče njezine obitelji, osobito njezine sestre koja je bila podvrgnuta medicinskim eksperimentima, ne bih ništa znala o toj tragediji. Želim da naše priče postanu dijelom obrazovanja o Holokaustu u cijeloj zemlji i diljem svijeta.“

Gina Csanyi-Robah, Kanada

„Nedostatak političke volje mogao bi biti velik problem. Nepriznavanje Samudaripena i diskriminacije Roma može ograničiti primjenu javnih i obrazovnih politika.“

Javier Amicelli, Argentina

Što podučavati o progonu i genocidu nad Romima?

Povijest genocida nad Romima u nacističkom razdoblju rijetko se podučava u školama pa je znanje o tome među obrazovnim djelatnicima i učenicima ograničeno. Stoga je važno usmjeriti pažnju na prijenos činjeničnog znanja o genocidu i njegovu širem kontekstu.

Učenike treba upoznati s:

- povijesnim uvjetima i ključnim fazama u procesu ovoga genocida
- razmjerima u kojima su pojedinci i institucije započeli genocid, aktivno sudjelovali u njemu ili odbili sudjelovati u počinjenju zločina
- posljedicama rasnog progona i masovnih ubojstava Roma te kako su oni reagirali na to.

Podučavanje i učenje o progonu i genocidu nad Romima ovisit će o nacionalnome i lokalnome kontekstu

Mogući pristup podučavanju sastoji se od kombiniranja općeg znanja, koje se može prenijeti svim učenicima i dodatnih informacija povezanih s konkretnim kontekstom, koje će se uvesti u podučavanje, ovisno o povijesti zemlje i/ili nekoga konkretnog lokaliteta. Obrazovne djelatnike potiče se da sami otkriju relevantne sadržaje povezane upravo s njihovom zemljom kako bi produbili znanje koje će učenici steći:

- Genocid nad Romima započela je nacistička Njemačka, ali on je proveden uz pomoć ili u suradnji s pojedincima i državama.
- Neke države provodile su radikalne progone i ubijanja Roma – gotovo bez ikakvoga njemačkog poticaja ili potpore.
- Koraci koji su pripremili teren za ovaj genocid, poput stigmatizacije, registracije, ukidanja prava i izolacije, razlikovali su se među zemljama predratne Europe.

- Zemlje koje na svojim teritorijima nisu provodile izravne mjere progona katkad su bile uključene u progone i genocid na druge načine, na primjer zatvaranjem granica, prihvatanjem i ignoriranjem progona, širenjem rasističkih i eugeničkih praksi ili izravnim sudjelovanjem u ratnom djelovanju nacističke Njemačke.

Više povijesnog znanja i obrazovnih materijala unaprijedit će podučavanje i učenje o progonu i genocidu nad Romima

Potrebno je prenijeti temeljno znanje o sljedećemu:

- Romi, koji su bili prisutni u svim europskim zemljama prije zasnivanja modernih država, imaju raznoliku povijest i identitet. Rasprostranjen iskrivljeni pogled na Rome i način na koji se oni prikazuju ne odražavaju pravilno tu raznolikost.
- Romi, koji u Europi žive već tisuću godina i građani su svojih zemalja već mnoge generacije, dio su europske povijesti i pridonijeli su europskoj kulturi.
- Od 19. stoljeća do danas Romi su se pokušavali naseliti i u druge zemlje, i izvan Europe, i ondje započeti život da bi izbjegli progon, rasizam i društvenu isključenost. U svoje nove zemlje donijeli su i svoju povijest.
- U mnogim zemljama Rome štiti europska Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina. Naglasak na jednakosti, sudjelovanju, nacionalnom građanstvu i njihovu doprinosu europskim društvima ima važnu ulogu u borbi protiv antiromskog rasizma i diskriminacije.

Povijesni primjer

4

Anton Reinhardt (1927. – 1945.), njemački Sint iz Weidena, pobjegao je iz Njemačke u Švicarsku preplivavši Rajnu u kolovozu 1944. godine. Švicarska policija predala ga je Njemačkoj u rujnu iste godine nakon što mu je odbijen zahtjev za azilom. Nacisti su ga strijeljali u ožujku 1945. godine.

¹ Sint: izraz za muškarca pripadnika Sinta. Sintizza/Sintica: izraz za ženu pripadnicu Sinta.

Što podučavati: temeljni povijesni sadržaji

Genocid nad Romima predstavljao je organiziranu državnu kampanju progona i ubijanja koju su provodili nacistička Njemačka i njezini saveznici od 1933. do 1945. godine. Kako je Njemačka sve više pripajala i okupirala europske teritorije, te uz suradnju i samostalno djelovanje država saveznica Njemačke, progoni i ubojstva poprimili su široke razmjere.

Poznavanje ključnih povijesnih činjenica omogućuje učenicima da postavljaju pitanja i problematiziraju različite aspekte genocida nad Romima. Podjela ovog sadržaja na različite faze omogućuje njegovo lakše svladavanje. Podučavanje o povijesti progona i genocida nad Romima treba uklopiti u povijest nacionalsocijalizma, fašizma, Drugoga svjetskog rata i Holokausta.

Ranija povijest	• antiromski rasizam u Europi • razvoj rasizma i eugenike • utjecaj izgradnje nacionalnih država u 19. stoljeću • Romi kao Europljani i sastavni dio europske povijesti i kulture • romske zajednice početkom 20. stoljeća
Nacistička Njemačka 1933. – 1939.	• nacistička rasna politika usmjerena protiv ljudi koje su označivali imenom „Zigeuner“ • državne institucije za progon • mjere protiv Sinti* i Roma • međunarodne i društvene reakcije na progon
Drugi svjetski rat	• utjecaj rata na progon Roma • deportacije, logori, zatočenja, prisilni rad i prisilna sterilizacija • masovna ubojstva • različiti pristupi i oblici progona u europskim zemljama • isprepletena povijest: žrtve „eutanzije“, Židovi, druge skupine i Romi • otpor i spas
Poraće	• situacija u kojoj su se našli preživjeli nakon oslobođenja i međugeneracijska trauma • kazneni progon počinitelja • antiromski rasizam u poslijeratnim društvima • poricanje i iskrivljavanje, izostanak prepoznavanja i odštete te izostanak istraživanja • romski pokreti za građanska prava • kultura sjećanja

* Sinti su bili najveća skupina ljudi zahvaćena rasnom politikom u nacističkoj Njemačkoj.

Glasovi Roma

„Romska zajednica još uvijek je progonjena. Na Rome se gleda pogrdno, jer su stereotipi još snažni. Zbog tog je razloga, za mene, heroj onaj tko može zaista prihvatiti nekoga drukčijeg od sebe.“

Rasma Pažemeckaite, Litva

Konteksti i razvoj događaja

Da bi razumjeli kako je progon i genocid nad Romima bio moguć, obrazovni djelatnici trebali bi razmotriti različite vrste procesa te uzeti nekoliko aspekata kao početnu točku. Pritom je nužno stalno uzimati u obzir, proučavati i uključivati nacionalni i lokalni kontekst u kojemu se ovaj genocid događao.

U sljedećih nekoliko odlomaka svaka tema promotrit će se iz različitih perspektiva, a pitanjima koja će se pritom pokrenuti cilj je ponuditi samo temeljni okvir o tome što treba podučavati i učiti o progonu i genocidu nad Romima u razdoblju nacizma.

Ranija povijest: od srednjeg vijeka do početka 20. stoljeća

- Antiromski rasizam/diskriminacija pojavljivali su se tijekom stoljeća u raznim dijelovima Europe te su prerasli u općeprihvaćenu pojavu zasnovanu na stereotipnim predodžbama „Cigana“.
- S pojavom suvremenog rasizma u 19. stoljeću Romi su stigmatizirani kao „tuđinci“. U procesu stvaranja nacionalnih država težnja za etničkom jednoobraznošću dovela je do usvajanja niza diskriminatornih i proturomskih zakona i inicijativa. Bez ovakvoga dugotrajnog isključivanja Roma, koje su podržavali široki segmenti društva, nacistički režim i njegove saveznice ne bi mogli primijeniti svoju rasističku politiku.
- Široko prihvaćene stereotipne predodžbe o Romima koje svoje ishodište imaju u neznanju i predrasudama nisu istinit odraz stvarnosti romskih zajednica. Romi su već stoljećima dio europskih društava i pomogli su u oblikovanju europske kulture – npr. u umjetnosti, gospodarstvu i lingvistici.
- Unatoč stoljećima predrasuda i diskriminacije Romi i Romkinje uspijevali su sudjelovati u društvu, politici i gospodarstvu.

Nacistička Njemačka 1933. – 1939.: rasna ideologija i politička praksa

- Nationalsocijalistička diktatura, koja je na vlast u Njemačkoj došla 1933. godine, odmah je ukinula temeljna prava, grubom je silom ostvarivala svoje političke ciljeve i zasnovala je državu u kojoj je „rasa“ postala jednom od vodećih načela politike.
- Poput Židova, Sinti i Romi proglašeni su „tuđinskom rasom“ 1935. godine na temelju propisa koji se zasnivao na Nürnberškim zakonima. Prijelaz na konstrukt rase bio je središte nacističke politike progona Roma i olakšao je uvođenje mnogo brutalnijih metoda progona od onih kojima se prije koristilo.
- Kaznena policija Reicha, pod vodstvom Reichsführera SS-a Heinricha Himmlera, u suradnji sa znanstvenicima iz berlinske „Jedinice za istraživanje rasne higijene“, bila je zadužena za provedbu registracije svih Sinta i Roma u nacističkoj Njemačkoj, stvorivši tako ideološku i praktičnu osnovu za ovaj genocid.
- Sinti i Romi izbačeni su iz društvenog života i svojih zanimanja. Počevši od 1935. godine, osnovani su deseci logora samo za tu manjinu u Njemačkoj i pripojenim zemljama. Tako su izolirani od ostatka stanovništva i korišteni za prisilni rad. Već 1938. godine stotine romskih muškaraca poslano je u koncentracijske logore isključivo zbog rasističkih razloga.

Drugi svjetski rat: radikalizacija progona i masovnih ubojstava

- Nakon što su njemačke postrojbe izvršile invaziju na Poljsku u rujnu 1939. godine, politika usmjerena protiv Sinta i Roma dodatno se radikalizirala – nacistički Reich iskoristio je tu priliku za deportaciju svih Sinta i Roma. Rat je stvorio priliku za masovna ubojstva.
- Progona Roma tijekom Drugoga svjetskog rata vođeni su na različite načine u različitim zemljama pod njemačkom okupacijom. Ondje gdje su Romi progonjeni na rasnoj osnovi, i gdje su skupno doživljavani kao opasnost, progona su bili žestoci. Ondje gdje su Romi ostali relativno neprimjetni okupacijskim snagama, i gdje nije bilo lokalnih inicijativa usmjerenih protiv Roma, progona su bili manje žestoki. Vrsta politike koju su vodile okupacijske snage, posebnosti svake zemlje, taktička pitanja, spremnost na suradnju te slijed ratovanja tijekom dužeg razdoblja utjecali su na intenzitet progona. U brojnim državama Romi su slani u zatočeništvo, raseljavani, korišteni za prisilni rad i nad njima su provođene druge represivne mjere.
- Njemačka je sustavno provodila masovne deportacije s njemačkog teritorija, uključujući iz Austrije, Češko-moravskog protektorata te pripojenih dijelova Poljske, Belgije, sjeverne Francuske i Nizozemske. Sinti i Romi iz tih područja većinom su stradali u koncentracijskim logorima i logorima smrti. Osim toga, protiv male skupine Sinta i Roma koji nisu deportirani u Auschwitz-Birkenau u Njemačkoj je provedena stroga politika prisilne sterilizacije. Jedan od razloga za to bila je, na primjer, činjenica da su bili vjenčani za „arijevce“ (vidi povijesne primjere br. 5 i 6).

- U istočnoj i jugoistočnoj Europi većina Roma ubijana je izvan logora. U jesen 1939. godine u pripojenim i okupiranim dijelovima Poljske, te od 1941. godine u okupiranim dijelovima Sovjetskog Saveza (Ukrajini, Bjelorusiji, baltičkim državama i dijelovima Rusije), Wehrmacht, Einsatzgruppen (mobilni odredi smrti) te lokalna policija i pomoćne jedinice na licu su mjesta poubijali tisuće Roma (vidi povijesni primjer br. 7).
- Progon Roma u fašističkim i nacistima savezničkim državama nije bio ujednačen i ovisio je o inicijativi svake od tih država. Romi su gotovo potpuno istrijebljeni u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, mnogi od njih u jasenovčkom logoru. U fašističkoj Italiji Romi su slani u mjesta progonstva, dijelom zatočeni u logore, a mali dio njih deportiran je u logore u nacističkoj Njemačkoj. U Rumunjskoj su Romi bili žrtve masovnih deportacija u Pridnjestrovlje, koje je samo pola njih preživjelo. U Slovačkoj i Mađarskoj Romi su povrgnuti prisilnom radu, masakrima i deportacijama, osobito nakon što su njemačke postrojbe provele invaziju na te dotadašnje savezničke države u ožujku i kolovožu 1944. godine (vidi povijesni primjer br. 8).
- Progon i genocid nad Romima nije bio izdvojeni događaj. Rasna politika nacističkog režima prvo je prerasla u ubojstvo kada je počela ubijati ljude koje su smatrali „invalidnima“ ili „nasljedno bolesnima“. Iskustvom stečenim tim ubojstvima, osobljem i tehnologijom ubijanja zatim se koristilo u ubojstvima Židova i Roma. Većinu žrtava romskog podrijetla ubili su predstavnici vlasti poput policijskih postrojbi, Wehrmachta i lokalnih pomoćnih postrojbi (to su one iste postrojbe koje su odgovorne za ubojstva milijuna Židova izvan logora i za masakre civila slavenskog podrijetla u istočnoj Europi).

Povijesni primjeri

5

U studenome 1941. godine 5.007 Roma, od kojih su polovica bila djeca, deportirano je iz Austrije (koju je pripojila Njemačka) u geto u Łódžu. Nakon što je nekoliko stotina zatočenika umrlo u getu, preostali su prebačeni u nekoliko kilometara udaljen logor smrti Chełmno u prosincu 1941. i siječnju 1942. godine, gdje su ubijeni plinom u kamionima. Nitko nije preživio.

6

Šesnaestog prosinca 1942. godine *Reichsführer* SS-a Heinrich Himmler naredio je deportaciju Sinta i Roma u koncentracijski logor i logor smrti Auschwitz-Birkenau. Od veljače 1943. do srpnja 1944. godine oko 23.000 muškaraca, žena i djece deportirano je u taj logor i smješteno u zaseban sektor (odjel B). Zbog užasnih uvjeta u logoru, nasilja SS-ovaca, medicinskih eksperimenata i redovnog probira za slanje u plinske komore, stopa smrtnosti bila je vrlo visoka. Nakon što su zatočeni koji su bili „sposobni za rad“ prebačeni u druge koncentracijske logore, oko 4.300 preostalih Sinta i Roma pogubljeno je u plinskim komorama.

- Ubojstva Roma ne bi bila moguća bez podrške širokog dijela stanovništva. Ipak, postojali su i pojedinci koji su odbili sudjelovati u toj ubilačkoj politici i koji su pokušavali zaštititi i spasiti Rome.
- Čak i u uvjetima teške potlačenosti i sve manjih prilika za djelovanje, mnogi Romi pružali su otpor. Bježali su od progona i deportacije u logore i pomagali jedni drugima. Romi su se također borili kao partizani ili u redovnim vojskama protiv počinitelja (vidi povijesne primjere br. 9, 10 i 11).

Poraće: oslobođeni, ali nepriznati

- Sa savezničkom pobjedom nad nacističkom Njemačkom ubijanje je prekinuto. Oni koji su preživjeli logore, ostali su bez ičega. Mnogi od njih izgubili su svoje cijele obitelji i posjedovali su samo ono što su imali na sebi.
- Društvo je često pokazivalo malo sklonosti i empatije prema preživjelim Romima i nastavilo se neprijateljski odnositi prema njima. Istodobno nije bilo ni sustavne međunarodne pomoći za tu skupinu žrtava. U mnogim zemljama nastavljena je diskriminatorna praksa poput registracije i kriminalizacije ili segregacije.
- U poslijeratnim kaznenim procesima progon i genocid nad Romima procesuiran je samo marginalno. Unatoč brojnim naporima preživjelih da se odgovorni privedu pravosuđu, počinitelji su uglavnom ostali nekažnjeni.
- Trebala su proći desetljeća da bi ovaj genocid javnost i nacionalne vlade prepoznali i priznali. Budući da progon nije prepoznat kao zločin nacionalsocijalizma, a njegovo je rasističko obilježje zanemareno, žrtve su dobile malu ili nikakvu odštetu.
- Samo zahvaljujući upornomu i organiziranomu naporu preživjelih Roma, njihovih obitelji i organizacija civilnog društva, zločini počinjeni nad Romima priznati su i prepoznati. Romi su imali ključnu ulogu u borbi za pravdu (vidi povijesni primjer br. 14).
- Sjećanje na progone i genocid nad Romima postalo je dio javne kulture sjećanja tek nekoliko desetljeća nakon rata, ali ni do današnjeg dana nije postalo dovoljno prisutno u mnogim zemljama.

Glasovi Roma

„Posljedice neznanja i nedovoljnog razumijevanja progona i genocida nad Romima u nacističkom razdoblju odražavaju se na društvo u porastu nacionalizma i proturomskih osjećaja, ondje gdje društvene frustracije traže žrtvene jarce.“

Osman Balić, Srbija

Povijesni primjeri

- 7** Tisuće Židova, Roma i Srba u okupiranoj Srbiji streljane su po njemačkoj zapovijedi u odmazdi za vojnike *Wehrmachta* koji su poginuli ili bili ranjeni u ustanku. Zloglasni masakri dogodili su se u Kragujevcu, Leskovcu i Zasavici. U njemačkome koncentracijskom logoru Topovske šupe u Beogradu oko 5.000 Židova i 1.500 Roma držano je za taoce. Oni su strijeljani od rujna do studenoga 1941. godine na raznim stratištima oko Beograda.
- 8** U kolovozu 1941. godine ustaške vlasti Nezavisne Države Hrvatske osnovale su logor u Jasenovcu, koji se sastojao od nekoliko manjih logora. Srbi, Židovi, Romi, komunisti i antifašisti deportirani su i ubijani u tom logoru. Masovne deportacije Roma u Jasenovac započele su 19. svibnja 1942. godine, slijedom posebne državne naredbe policiji i vojsci. Većina romskih žrtava u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj ubijena je u tome najvećem ustaškom logoru, koji je bio otvoren do kraja travnja 1945. godine. Prema poimeničnome popisu žrtava koncentracijskog logora Jasenovac, koji vodi Memorijalni muzej Spomen-područja Jasenovac, najmanje 16.173 Roma ubijeno je u logoru.
- 9** **Stevan Đorđević Novak** (1919. – 1943.) rođen je u Radičevcu u Jugoslaviji (Srbiji). U Drugome svjetskom ratu pridružio se jugoslavenskome partizanskom pokretu otpora u istočnoj Srbiji, gdje se istaknuo kao borac i partizanski časnik u činu narednika. Stevan je u konačnici podlegao ranama zadobivenima u borbi. Stevan Đorđević Novak proglašen je 1953. godine narodnim herojem čime je postao jedini Rom u Jugoslaviji s tim visokim priznanjem.
- 10** Romi su bili aktivni kao partizani i u okupiranoj Bjelorusiji. Osam od pedeset šestero bjeloruskih Roma koji su dobili priznanje za svoje sudjelovanje u partizanima od 1941. do 1944. godine bile su žene. Jedna od njih, **Stanislawa Chubreeva** (1924.), pridružila se partizanskoj skupini nakon što su joj njemački okupatori pobili obitelj u studenome 1942. godine. Sudjelovala je u četiri otvorene bitke i pet partizanskih operacija te je otela oružje neprijatelju.
- 11** **Josef Serinek** (1900. – 1974.) rođen je u Bolevecu, u dijelu današnjeg Plzeňa u Češkoj Republici. Bio je kurir između čeških i njemačkih komunista zbog čega je 1937. godine osuđen na zatvorsku kaznu koju je služio do kraja tog desetljeća. Sa ženom i djecom deportiran je u logor Lety 1942. godine. Obitelj mu je ubijena ondje ili u logoru Auschwitz-Birkenau. Serinek je uspio pobjeći i borio se kao partizan u češkom pokretu otpora. Organizirao je vlastitu partizanski odred i uskoro stekao dobar glas. Povjerene su mu različite akcije tijekom 1944. godine, a nastavio se boriti sve do kraja rata. Nakon rata ponovno se vjenčao i sa svojom suprugom uspješno vodio svratište koje je nazvao „Kod crnog partizana”.

Povijesni primjeri

- 12** | Nakon njemačke ofenzive protiv Sovjetskog Saveza i okupacije Krima, krimski Tatari izrazili su neslaganje s progonom lokalnih kirimlideskih Roma, jer su s njima dijelili muslimansku vjeru, i tako su ih uspjeli zaštititi od nacista.
- 13** | Tijekom 1943. godine Sint **Oskar Rose** (1906. – 1968.) nekoliko je puta pokušao osobno stupiti u kontakt s njemačkim biskupima i zatražiti da istupe protiv deportacija njemačkih Sinta i Roma, koji su većinom bili katolici. Međutim, ni jedan katolički dostojanstvenik nije htio saslušati njegove molbe i stati u zaštitu članova manjinske zajednice.
- 14** | Na prvome Svjetskom kongresu Roma, koji je 1971. godine održan blizu Londona, sudjelovala su 23 izaslanika iz deset zemalja. Na njemu je najavljeno osnivanje Međunarodne romske unije te je započeta romska emancipacija i romski pokret civilnog društva. Na tom sastanku odabrane su i romska himna i zastava. Na trećemu Svjetskom kongresu Roma, održanom 1983. godine u Göttingenu u Njemačkoj, progoni tijekom Drugoga svjetskog rata bili su jedna od najvažnijih tema.

Razumijevanje pojmova

Učenici bi trebali steći razumijevanje o tome da je svako masovno zvjerstvo koje su počinili nacisti i njihovi kolaboracionisti imalo vlastite uzroke i posljedice. Moraju biti u stanju razumjeti da je genocid zasebna vrsta zločina: genocidom se želi uništiti neku skupinu u cijelosti ili njezin dio te se njime neselektivno napada djecu, žene i muškarce samo zato što pripadaju toj skupini.

Krivnja i odgovornost

- Kada učenici počnu razumijevati koliko je višeslojan bio proces progona i kako se genocid nad Romima uopće mogao dogoditi, spremni su pozabaviti se i pitanjem krivnje i odgovornosti. Sadržaj učenja time postavlja temelje za proučavanje pitanja koja su povezana s današnjicom, poput pitanja građanske odgovornosti i ljudskih prava.
- Ubojstva u logorima smrti i stotine stratišta diljem okupirane Europe predstavljali su krajnje ishodište procesa isključivanja i dehumanizacije koji se sastojao od mnogo pojedinačnih koraka, u kojima su tisuće ljudi izravno sudjelovale.
- Osim izravnog sudjelovanja, na primjer, kao član SS-a u logoru smrti ili kao vojnik u mobilnom odredu smrti, postojalo je još mnogo stupnjeva sudjelovanja u ubojstvima. Bez obzira na to je li riječ o liječniku koji je provodio prisilne sterilizacije, socijalnom radniku koji je mladu djevojku poslao u koncentracijski logor, novinaru koji je objavljivao članke u kojima su potkrepljivani proturomski stereotipi ili javnom službeniku koji je proveo naredbu o deportaciji – svi su oni bili odgovorni za nehumanu politiku nacističkog režima u svojim područjima djelovanja.
- Reakcije javnosti treba pažljivo razmotriti u svoj njihovoj složenosti. Stupanj u kojemu je javnost podržavala mjere progona usmjerene protiv Roma nije posvuda bio jednak, ali ipak je bilo premalo onih koji su odbili sudjelovati te se pokušali umiješati ili pomoći. Zapravo, većinom su okretali glavu, bogateći se često imovinom onih koji su deportirani i ubijani.
- Postoje primjeri ljudi koji su se založili za Rome, pomogli im pobjeći i skrivali ih dovodeći vlastit život u opasnost. Ti primjeri mogu pokazati pod kojim su uvjetima ljudi preuzimali takav rizik te koje su mogućnosti za djelovanje u tom kontekstu uopće postojale.
- Potrebno je prikazati i ulogu vjerskih zajednica i institucija, osobito u svjetlu toga što vjerske vođe i dužnosnici nisu prosvjedovali protiv progona i deportacije Roma (vidi povijesne primjere br. 12 i 13).
- Međunarodna javnost bila je upoznata sa sustavnim ubijanjem i dehumanizacijom Roma u nacističkoj Njemačkoj i na okupiranim teritorijima barem od 1943. godine. Postavlja se stoga pitanje zašto Saveznici nisu pokazali više zanimanja za to što se događalo, zašto su neke države zatvorile svoje granice Romima, a neke i predavale Rome njihovim progoniteljima.

Vidljivost i djelatnost žrtava

- Žrtve progona i genocida nad Romima države i većinska društva desetljećima su ignorirali.
- Učenici bi trebali upoznati žrtve progona i genocida kao osobe, ne kao anonimne brojke. Trebaju shvatiti da je riječ o pojedincima s različitim identitetima, nadama, ciljevima, željama i težnjama.
- Budući da većinsko društvo nije dugo vremena prepoznalo ovaj genocid, nije postojalo ni odgovarajuće razumijevanje patnji progonjenih Roma. Stoga je iznimno važno istaknuti primjere iskustava pojedinačnih žrtava.
- Jedna od odlika genocida jest progon čitavih obitelji. Iako su progonu bili izloženi svi muškarci, žene i djeca, neki od njih podvrgnuti su i posebnim mjerama progona (npr. medicinskim zločinima, seksualnom zlostavljanju, odvođenju u sirotišta ili koncentracijske logore za mlade). U tom kontekstu važno je istaknuti da je velik udio ubijenih Roma bio dječje dobi.
- Učenici također trebaju spoznati da žrtve nisu bile pasivni objekti, već pojedinci koji su bili djelatni i pružali su otpor progonu na mnoge načine.

Glasovi Roma

„Prvi put čula sam za genocid nad Romima 2013. godine kada sam sudjelovala u događaju Dikh He Na Bister (Vidi i ne zaboravi) koji je organizirao ternYpe. Bilo mi je dvadeset četiri godine i nikada dotad nisam čula ništa o genocidu. Ta mi je informacija bila toliko šokantna da je označila prekretnicu u mojem životu. Odmah nakon tog događaja odlučila sam volonterski raditi na tom pitanju.“

Klaudia Veizaj, Albanija

„Nedostatak svijesti o genocidu nad Romima može pridonijeti širem nepoštovanju ljudskih prava i načela društvene pravednosti. Kada se patnje jedne skupine ljudi ignoriraju ili umanjuju, to može oslabiti općenit stupanj posvećenosti poštovanju prava i dostojanstva svih pojedinaca te dovesti do više podijeljenoga i manje pravednoga društva.“

Mia Taikon, Švedska

„Trauma u obiteljima prenosi se generacijama. Postoji puno straha i nepovjerenja prema većinskom društvu. Što se mene tiče, to me je potaknulo da se zauzmem u borbi protiv rasizma i diskriminacije, uključujući i one u području povijesti i politike.“

Mirjam Karoly, Austrija

Relevantnost za pitanja današnjice

- Učenicima treba dati priliku da raspravljaju o relevantnosti povijesnog iskustva povezanoga s progonom i genocidom nad Romima u današnjem kontekstu na tri razine: u odnosu na (a) stanje u romskim zajednicama, (b) antiromski rasizam i diskriminaciju u današnjem društvu te (c) opće razumijevanje genocidnih procesa.
- Posljedice progona bile su strašne za preživjele i njihove potomke i imale su dugotrajan utjecaj na društvenu, ekonomsku i političku situaciju u današnjim romskim zajednicama.
- Situacija u kojoj se nalaze Romi diljem Europe, ali i izvan nje, obilježena je antiromskim rasizmom kao posebnim oblikom diskriminacije, a koji se može očitovati u negativnim stajalištima, rasno motiviranim djelima pojedinaca i institucija te u nasilju.
- Proučavanje progona kojemu su bile izložene žrtve nacističkih, fašističkih i rasnih ideologija može pomoći da bolje razumijemo utjecaj kršenja ljudskih prava na današnja društva. Istodobno se time dodatno naglašava velika važnost promicanja i obrane ljudskih prava.
- Kada učenici shvate da je genocid postupan proces koji se razvija u društvu kao cjelini, to će im pomoći da sami prepoznaju znakove upozorenja kao i prilike za preventivno djelovanje i istupanje.
- Stjecanje činjeničnog znanja pomoći će učenicima prepoznati povijesno netočne navode i pokušaje relativizacije, poricanja ili iskrivljavanja progona i genocida nad Romima. Proučavanje tog aspekta povijesti pomaže razumjeti kako rasistički narativi koje je podržavao nacistički režim oblikuju i danas prisutne negativne predodžbe i s njima povezane predrasude.

Glasovi Roma

„IHRA-ine *Preporuke* mogu pomoći tako što će postaviti smjernice za uključivo obrazovanje i promicanje točnih povijesnih narativa. One mogu pomoći u naporima da se povijest Roma uključi u školske programe i da se potakne međunarodna suradnja u borbi protiv diskriminacije. IHRA i njezina nacionalna izaslanstva mogu se zalagati za usvajanje međunarodnih standarda podučavanja o genocidu nad Romima, potaknuti istraživanje i dijeljenje materijala te potaknuti aktivnosti za promicanje sjećanja i obrazovanja o iskustvima Roma u razdoblju nacizma.“

Adonis Borneo Salihi, Hrvatska

„Duboko ukorijenjene predrasude i stereotipi o Romima i dalje postoje u društvu, otežavajući napore za promicanje empatije i razumijevanja prema toj marginaliziranoj zajednici. Negativne percepcije i pristranosti mogu odvratiti pojedince od traženja informacija i smislenog bavljenja poviješću progona Roma.“

Mia Taikon, Švedska

„Vjerujem da ako naučimo i prepoznamo kako su naši preci patili, ali ipak preživjeli i odgojili uspješnu, snažnu i sposobnu novu generaciju, možemo crpiti snagu iz naše vlastite borbe za pravdu.“

Anna Daróczy, Mađarska

Kako podučavati o progonu i genocidu nad Romima?

Glasovi Roma

„Nedovoljno se raspravlja o ulogama država i pojedinaca u ponižavanju, isključivanju i ubijanju obitelji i cijelih zajednica. Kada bi ljudi bolje razumjeli povijest Roma tijekom Drugoga svjetskog rata te njihov progon koji se nastavio i nakon rata, shvatili bi možda i svoju odgovornost u donošenju promjena danas.“

Anna Daróczy, Mađarska

„Politički čimbenici, uključujući institucionaliziranu diskriminaciju i uskraćivanje vladina priznavanja, mogu biti prepreka podizanju svijesti o progonu Roma. Nedovoljna podrška vlade aktivnostima povezanim s romskom poviješću, obrazovanjem i sjećanjem može umanjiti uspjeh pokušaja da javnost bolje razumije ta pitanja. Da bismo prevladali te prepreke, trebat ćemo usklađeno raditi na promicanju uključivog obrazovanja, suprotstavljanju stereotipima, otklanjanju sustavnih nejednakosti, većoj čujnosti romskih glasova te zagovarati prepoznavanje i priznanje genocida nad Romima.“

Mia Taikon, Švedska

Kako podučavati o progonu i genocidu nad Romima?

Nositelji javnih politika donose ključne odluke o obrazovanju u svojoj nacionalnoj ili regionalnoj okolini, pri čemu svaka zemlja mora uzeti u obzir vlastiti sustav i kapacitete.

Ovdje se donosi raspon preporuka kojima se želi pomoći tim donositeljima odluka pri uvođenju učenja o progonu i genocidu nad Romima u različite obrazovne programe i okružja te razvoju tih programa. U preporukama se ističu načela i pristupi koji dovode do snažnih i učinkovitih interakcija pri učenju.

Osim toga, *Preporuke* će biti korisne i nastavnicima jer im daju smjernice za dobru pedagošku praksu. Ove *Preporuke* u velikoj su mjeri slične onima koje se mogu pronaći u IHRA-inim *Preporukama za podučavanje i učenje o Holokaustu*.

Dublje razumijevanje genocida nad Romima iznimno je važno i relevantno ne samo za one koji žive u područjima na koja je ta povijest utjecala, već za sve nas. To je izvorni dio europske povijesti – katastrofa koja je imala razoran utjecaj na skupinu ljudi s dugom poviješću i tradicijom, koji su i danas najveća manjina u Europi.

Nužno je podučavati o zločinima počinjenima nad Romima u razdoblju nacizma, o njihovim reakcijama na te zločine, o borbi za priznanje genocida u godinama koje su slijedile te o povezanosti svega toga sa suvremenim antiromskim rasizmom i diskriminacijom. Kada je to podučavanje dobro provedeno, učenici mogu aktivno istražiti ključne pojmove i pitanja što će dovesti do sveobuhvatnijeg razumijevanja važnosti tog aspekta povijesti u suvremenom kontekstu te ga oteti zaboravu.

Izazovi i prilike

Izazovi

Podučavanje o masovnim zločinima nije nimalo jednostavno i može biti izazovno i najiskusnijim praktičarima. Kada je riječ o obrazovanju o genocidu nad Romima, nositelji obrazovnih politika moraju biti spremni pronaći rješenja za niz problema:

Nedostatak znanja

Zbog izostanka pažnje javnosti prema genocidu nad Romima te nedostatka istraživanja, izučavanja, literature i stručnog usavršavanja o tom pitanju, može se očekivati da će opseg znanja nastavnika biti ograničen. To s druge strane može negativno utjecati na samopouzdanje nastavnika i izazvati im nelagodu i sumnju u vlastite sposobnosti da primjereno obrade ovaj važni dio povijesti. Stoga je jedno od najvažnijih pitanja povezanih s podučavanjem tog aspekta povijesti upravo kako izgraditi znanja, vještine i sposobnosti nastavnika da ponude valjano i kvalitetno iskustvo učenja o toj temi.

Vrijeme, priručnici i terminologija

Podučavanje o izazovnim i složenim temama poput genocida nad Romima ne može se izvesti na brzinu. S druge strane, kurikuli i nastavni programi su natrpani, pa će vjerojatno biti potrebno primijeniti nešto kreativnosti da bi se taj problem riješio. Ako se toj temi ne osigura potrebno vrijeme, mogu se izgubiti vrijedne prilike za učenje koje nudi ta povijest, a kod učenika dovesti do površnoga i iskrivljenoga razumijevanja teme.

Priručnici o tom razdoblju povijesti rijetko pokrivaju genocid nad Romima u dovoljnoj mjeri. Najčešće se u njima naglašava što je učinjeno Romima umjesto da se prenesu osobne priče koje odražavaju viđenja Roma, njihov djelatan odnos prema situaciji u kojoj su se našli te njihove aktivnosti. Povijesne fotografije Roma koje se objavljuju u mnogim priručnicima nerijetko su snimili sami počinitelji zločina, koji su tendenciozno prikazivali Rome u određenom svjetlu kao dio vlastite propagandne politike. Ipak, opisi koji se objavljuju uz fotografije često ne iznose tu ključnu činjenicu. To kod korisnika priručnika može ostaviti pogrešan dojam koji lažno prikazuje stvarnost i potkrepljuje negativne stereotipe.

Činjenica da ne postoji općeprihvaćena terminologija za opisivanje genocida nad Romima također može dovesti do zabuna i čini dodatan izazov.

Negativna stajališta i pogrešna shvaćanja

Budući da škole odražavaju društvo u kojemu se nalaze te da su pogrešna shvaćanja o genocidu i stigmatizaciji Roma raširena i trajno prisutna, moguće je da će se na takva negativna stajališta naići i u učionicama. Nositelji politika trebat će razmisliti o tome kako pomoći praktičarima da preveniraju, prepoznaju i reagiraju na takve slučajeve. Trebaju razmisliti i o tome kako potaknuti kod nastavnika svijest o vlastitim nesvjesnim pristranostima i mogućim prešutnim ili otvorenim predrasudama prema Romima. Nositelji obrazovnih politika mogu se suočiti i s otporom na razini same politike te će u tom slučaju trebati dokazati da su spremni na hrabro djelovanje zasnovano na činjenicama.

Kako osigurati pravu vrstu potpore nastavnicima i učenicima Romima

Potrebno je biti osjetljiv na potrebe i osjećaje učenika – njihova viđenja, mišljenja i osjećaji su važni. Pažljivost i poštovanje su najvažniji, osobito kada se obrađuju traumatski događaji u prisutnosti onih koji su s tim događajima povezani. Nositelji politika morat će razmisliti o načinu na koji će osigurati potporu nastavnicima i učenicima Romima, od kojih neki imaju izravne obiteljske veze s genocidom, osobito kada se ta tema bude obrađivala. Nastavnici i učenici Romi mogu odlučiti otvoreno podijeliti svoje viđenje događaja i obiteljsku povijest, i tako učenje učiniti pozitivnim, uključivim i suosjećajnim iskustvom za sve koji su u njega uključeni. Da bi se to dogodilo, potrebno je u praksi stvoriti kulturu poštovanja, brige i suosjećanja.

Glasovi Roma

„Nastavnici bi trebali biti znatiželjni, entuzijastični i spremni učiti o toj povijesti. Kada o njoj budu podučavali u školama, moraju biti svjesni prisutnosti učenika Roma u razredu, a moraju i osigurati pravilnu primjenu svih mjera opreza ako se učenike Rome maltretira.“

Tania Gessi, Ujedinjeno Kraljevstvo

„IHRA-ine Preporuke trebale bi, u svojstvu službenoga međunarodnoga referentnog materijala, dobiti pravo mjesto u procesu stvaranja obrazovnih politika da bi osigurale dobar okvir nastavnicima koji žele podučavati o genocidu nad Romima. To je ključno za razumijevanje i otklanjanje suvremenih oblika antiromskog rasizma i diskriminacije.“

Anna Daróczy, Mađarska

Prilike

Navedeni izazovi nisu nesavladivi. Posljednjih godina primijećen je znatan napredak i prihvaćanje ideje o važnosti uključivanja povijesti ovoga genocida (i šire romske povijesti) u nacionalne kurikule i nastavne programe. Usporedno s tim pojavili su se i novi materijali kojima se dionici u obrazovanju mogu koristiti. Oni nude smjernice, potporu i pomažu u svladavanju mnogih od spomenutih izazova.

Skupovi, izložbe, javna predavanja i dani sjećanja organiziraju se sve češće. Te aktivnosti predvode romski i neromski aktivisti, organizacije civilnog društva, sveučilišta, muzeji, galerije, ravnatelji škola, nastavnici, ministarstva, vladina i međunarodna tijela, organizacije posvećene Holokaustu i drugi.

Bolje prilike za provedbu empirijskih istraživanja o toj temi unaprijedit će ono što se danas zna o podučavanju i učenju o genocidu nad Romima. Bilo bi korisno istražiti sljedeće:

- učinkovitost različitih pedagoških pristupa
- kratkoročan i dugoročan učinak podučavanja i učenja o genocidu nad Romima
- čimbenike koji otežavaju učenje te one koji ga olakšavaju
- pogreške u razumijevanju koje su česte kod učenika te kako na njih odgovoriti
- konkretne potrebe za stručnim usavršavanjem kod nastavnika i podučavatelja
- sadržaje učenja primjerene različitim dobnim skupinama
- načine na koje učenici s različitim potrebama mogu uspješno svladati tu povijest
- utjecaj novih tehnologija na učenje.

Iako se ova tema može u početku činiti teškom, moguće je učinkovito podučavanje o genocidu nad Romima i na način koji će stvoriti upečatljive prilike za učenje i važne ishode učenja.

Nositelji obrazovnih politika najbolje mogu pomoći izgraditi kapacitet učitelja da započnu ovaj zanimljiv, važan i poticajan proces tako što će osigurati političku volju i potrebna sredstva kako bi se on uspješno proveo.

Zajednička načela

Slično kao u slučaju podučavanja o Holokaustu, moguće su različite početne i središnje točke u kurikulu, pedagoške metodologije, izvori i tematska pitanja koja će odrediti naš pristup podučavanju i učenju o genocidu nad Romima. Bez obzira na to hoće li se pristupiti podučavanju iz perspektive ljudskih prava, povijesne paradigme ili interdisciplinskog okvira, postoje neka opća, zajednička načela koja vrijede za podučavanje o genocidu nad Romima koja bi morala biti uvijek primijenjena.

Uključite perspektive i glasove Roma

Svjedočenja preživjelih Roma i njihovih potomaka trebala bi biti središnji oslonac povijesti koja će biti predstavljena učenicima. Samo kada se upoznaju s osobnim svjedočanstvima, pojedinci mogu u punom smislu razumjeti razmjere zločina genocida koji je počinjen nad Romima. Mnoge dokumentarne, povijesne izvore i fotografije koje se odnose na Rome, kao što je već rečeno, proizveli su sami počinitelji ili osobe s pristranim, stereotipnim i rasističkim stajalištima. Ako se njima želi koristiti u učenju, treba ih u suradnji s učenicima dekonstruirati tako da njihov rasistički i antiromski sadržaj i podrijetlo budu potpuno razjašnjeni. Svjedočenja dobivena iz pouzdanih izvora dodatni su prilog povijesnim izvorima i dokumentarnim dokazima, a čime se pokazuje kakav je bio njihov život prije i nakon rata. Svjedočanstva se mogu koristiti kako bi se pomoglo učenicima shvatiti da su Romi raznolika, međunacionalna manjina s vlastitim životima, nadama i ambicijama koje su u genocidu bile uništene. Učeći i razmišljajući o položaju Roma danas, učenici mogu bolje razumjeti međugeneracijsku traumu i dugoročni utjecaj genocida.

Usporedbe su važne za razumijevanje – ali ne uspoređujte patnju

Usporedbom ideologija koje su slijedili počinitelji zločina, njihovih motiva, aktivnosti i procesa – kao i društvenih reakcija na zločine počinjene protiv različitih skupina stanovništva – lakše će se razumjeti sličnosti, razlike i značajke raznih zločina i onoga što su žrtve doživjele. Kada se pokušavaju osvijetliti aspekti masovnih zločina koji se međusobno sijeku ili događaju usporedno, komunikacija nastavnika mora odražavati poštovanje, biti jasna i pritom treba pažljivo izbjegavati bilo što što bi moglo biti doživljeno kao uvredljivo ili neusklađeno s činjenicama.

Uspoređivanje patnji žrtava nije etično i nema obrazovne vrijednosti. Pretpostavke o bilo kakvoj hijerarhiji patnje kod žrtava samo odražavaju iskrivljene rasističke poglede i vrijednosti samih počinitelja zločina, a nikako vrijednost ljudskih života.

Više informacija o poredbenim pristupima i jeziku može se pronaći u IHRA-inim Razmatranjima o terminologiji za poredbeno izučavanje Holokausta.

Povežite prošlost sa sadašnjošću

Učenici bi trebali biti svjesni da je genocid proces koji ne započinje ubijanjem i ne završava oslobođenjem. Kada se objašnjava progon Roma u doba nacizma, važno je obuhvatiti i život romskih zajednica u razdoblju koje mu je prethodilo. To uključuje i zvjerstva i nasilje prema njima u prethodnim razdobljima povijesti, kao i njihov svakodnevni život i doprinos europskoj kulturi i identitetu. Antiromska diskriminacija nastavljena je i nakon rata, i to je povezano s nepriznavanjem zločina koji su nad njima počinjeni u doba nacizma. Ta veza ključna je za razumijevanje i borbu protiv suvremenih izraza antiromskog rasizma i diskriminacije – što je jedan od najvažnijih aspekata podučavanja i učenja o progonu i genocidu nad Romima. Primjeri nedavnih rasističkih ili diskriminatornih događaja, javnih politika i drugih izraza isključivanja romskih zajednica trebaju biti sastavni dio nastavnog programa, kao i naša kolektivna i pojedinačna odgovornost da takav rasizam i diskriminaciju sprečavamo i borimo se protiv njih.

Pristupi podučavanju i učenju

Pri podučavanju ove povijesti važno je slijediti određena načela kako bismo bili sigurni da će iskustvo učenja za sve prisutne biti smisljeno i obilježeno poštovanjem. Sljedeći pristupi pomoći će u učinkovitom vođenju nastave.

Obzirno i oprezno pristupite učenju

Kao što je to slučaj s podučavanjem bilo kojega traumatičnog dijela povijesti, nastavnici bi trebali davati prednost i poštovati: (1) povijesne dokaze i činjenice, (2) sjećanja žrtava i (3) slobodno mišljenje i emocionalnu dobrobit učenika. Učenicima obvezno prikazite točne informacije, razjasnite sve netočne ideje i pogrešne zaključke te potičite kritičko razmišljanje. Važno je biti obazriv kada su informacije koje se prenose uznemirujuće, a učenike treba unaprijed upozoriti prije obrađivanja teških tema i informacija. Pri odlučivanju o tome kako oprezno i obzirno pristupiti povijesti ovoga genocida treba uzeti u obzir životno iskustvo učenika te druga pitanja povezana s tim.

Prvo učite o životu, a tek onda uvedite temu genocida

Učenje o genocidu ne bi trebalo za učenike biti prvi dodir s Romima. Ako se društvene skupine definiraju na osnovi njihove viktimizacije, umanjuju se njihov povijesni i suvremeni identitet i iskustva. Umjesto da se započne s genocidom, trebalo bi učenicima predstaviti živopisnost i raznolikost Roma danas i u prošlosti. Važno je predstaviti i znatne doprinose koje su oni dali svojim zemljama, kulturama, tradicijama i zajednicama diljem Europe.

Stavite genocid u kontekst šire povijesti Roma

Važno je predstaviti dugu povijest Roma te složenost, raznolikost i bogatstvo njihovih iskustava. Pritom bi pažnju trebalo usmjeravati na Rome kao aktivne sudionike vlastite povijesti, da ih se ne bi pogrešno predstavilo kao pasivne objekte tuđih predrasuda i progona. Ako se ograniči samo na progone, preuzima se perspektiva počinitelja zločina što će dovesti do pogrešnog shvaćanja. U podučavanju i učenju mora se težiti vrednovanju i razumijevanju iskustava i perspektiva samih Roma.

Naglasite i lokalne i sveeuropske dimenzije genocida

Nastavnici mogu odabrati pretežno učenje na iskustvima Roma koji su živjeli u lokalnom kontekstu prije i na početku genocida, ali je također važno smjestiti ta iskustva u kontekst europske povijesti u cjelini. To uključuje i stoljeća antiromske diskriminacije koja su prethodila razdoblju nacizma. Kada se to predstavi usporedno sa sveobuhvatnim pregledom događaja u razdoblju nacizma, pomoći će se osigurati da učenici shvate okolnosti i čimbenike koji su omogućili provedbu genocida te koliko je duboko antiromski rasizam bio ukorijenjen u Europi.

Učenici trebaju biti u stanju usvojiti činjenicu da su progon i genocid nad Romima provodili različiti počinitelji na razne načine i u različitim razmjerima od jedne zemlje do druge te da se sve to mijenjalo tijekom vremena. Za razumijevanje povijesti, vremenskog slijeda i utjecaja genocida ključno je korištenje povijesnim kartama koje pokazuju zemlje, granice i romske zajednice prije i tijekom progona.

Pomozite učenicima razumjeti da je genocid društveni čin

Razumijevanje genocida kao procesa koji se razvija u društvu u cjelini može pomoći učenicima otkriti znakove upozorenja te ih uputiti u prilike za preventivno djelovanje i intervenciju. Potaknite ih da razmisle o pitanjima poput ovoga: „Koja je vrsta intervencije, s čije strane i u kojem trenutku mogla i možda promijeniti tijek povijesti i spriječiti genocid?“ Tako ćete im pomoći da prepoznaju znakove upozorenja, uvjete koji mogu voditi genocidu i pokazatelje koji upućuju na postojanje prijetnje genocida.

Naglasite posebne značajke romskog iskustva

Nemojte analizirati iskustva Roma samo kroz prizmu zvjerstava koja su se događala u isto vrijeme, već se usredotočite na glavne značajke njihova iskustva.

Uzmite u obzir rodnu perspektivu

Podučavanje koje uzima u obzir rodne posebnosti pomoći će da se bolje razumije ne samo žrtve – njihovu snalažljivost, hrabrost i patnju – već i složenu matricu uloga koje su imali počinitelji. Ključno je analizirati kako je rodna perspektiva oblikovala politike i djela počinitelja u odnosu na muškarce i na žene, a slijedom toga i ono čemu su žrtve bile podvrgnute, poput seksualnog nasilja i prisilne sterilizacije. Žene i muškarci imaju na raspolaganju vrlo različite vještine, znanja i životna iskustva koja utječu na njihovo suočavanje s progonima.

Ključne osobine progona i genocida nad Romima koje treba istražiti s učenicima

- 1** | Stoljeća antiromskog rasizma, diskriminacije, progona i nasilja usmjerenoga protiv Roma stvorila su podlogu za ovaj genocid.
- 2** | Nacistička rasistička ideologija usmjerena protiv Roma pogonila je ovaj genocid.
- 3** | Lokalni fašisti i nacisti, ekstremni nacionalisti i drugi suradnici sudjelovali su u genocidu s nacističkom Njemačkom. Djelovanja i politike protiv Roma razlikovali su se u različitim regijama i mjestima.
- 4** | Desetljeća nepriznavanja i neprepoznavanja ovoga genocida u razdoblju nakon rata dovela su do trajne i neprekinute diskriminacije i marginalizacije.

Pri izučavanju te povijesti važno se osvrnuti i na iskustva žena, koja se rijetko spominju, a mogu pružiti važan uvid u stvarnu i punu prirodu genocida. Pri podučavanju i učenju o progonima nad Romima važno je izbjeći rodne stereotipe kada se govori o tradicionalnim rodnim ulogama koje su postojale u prošlosti. Jedan od načina za to je naglašavanje aktivnog djelovanja i snage Romkinja u nacističkom razdoblju, poput onih koje su sudjelovale u pokretu otpora i spašavale druge. Žene su imale vodeću ulogu u emancipaciji Roma u desetljećima nakon rata te su i dalje vrlo aktivne u tom pokretu unatoč iznimno nepovoljnom položaju s kojim se suočavaju u mnogim europskim zemljama.

Jedan od najuvjerljivijih primjera razornih posljedica nepriznavanja ovoga genocida jest to što je u nekim dijelovima Europe, poput Čehoslovačke, Rumunjske, Švedske i Švicarske, nastavljena prisilna sterilizacija Roma i Romkinja još nekoliko desetljeća nakon završetka rata.

Potaknite učenike da prouče različite perspektive da bi razumjeli kako je progon utjecao na različite ljude u romskoj zajednici, poput žena, muškaraca i nebinarnih osoba. Osim rodni perspektiva to može uključivati i perspektive ljudi različitih životnih dobi, vjera, nacionalnosti, socioekonomskog statusa, spolne orijentacije i drugih (vidi povijesne primjere br. 15 i 16).

Omogućite učenicima da ne uče samo o ovom genocidu, nego i iz njega

Unapređenjem učeničkog znanja o genocidu postići će se samo dio obrazovnih ciljeva. Tek razumijevanje pojmova i stjecanje uvida na temelju tog znanja predstavlja pravo učenje. Kada se koristi nastavnim pristupom koji omogućuje slobodno razmišljanje, rasprave i strukturirane razgovore temeljene na valjanim dokazima i pouzdanim izvorima, tada učenici mogu samostalno potražiti vlastitu poveznicu s poviješću, razmisliti o njoj u odnosu na svijet u kojemu žive te unaprijediti svoje razumijevanje ljudskosti.

Povijesni primjeri

- 15

Milica Katić, Romkinja, rođena je oko 1905. godine u selu Drenu blizu Obrenovca u Jugoslaviji/Srbiji. Ubrzo nakon početka Drugoga svjetskog rata pridružila se partizanskom pokretu otpora sa svojim sinovima, špijunirajući neprijateljske položaje i navodeći partizane na njih. U veljači 1942. godine otkrili su je i zarobili četnici, mučili je i zatim predali Nijemcima, koji su je poslali u koncentracijski logor Smederevska Palanka. Odatle je 18. lipnja 1942. godine prebačena u koncentracijski logor Banjica u Beogradu, u kojemu je pogubljena 25. svibnja 1943. godine.
- 16

Ceija (Čeja) Stojka (1933. – 2013.) bila je austrijska Romkinja iz obitelji Lovara koja je postala istaknuta aktivistica, autorica, umjetnica i profesorica. Preživjela je zatočeništvo u logorima Auschwitz-Birkenau, Ravensbrück i Bergen-Belsen, odakle je oslobođena 1945. godine. Pisala je o svojim iskustvima u logoru. Ceija Stojka najpoznatija je po svojim slikama koje prikazuju logore smrti i život prije rata.

Osigurajte da učenici znaju razlike i osjetljivu prirodu terminologije kojom se koristi za opisivanje Roma i genocida nad njima

Treba težiti tomu da se pojmovima koristi točno i odgovorno kako bi se izbjeglo pogrešno shvaćanje, nejasnoće i nesvjesno prenošenje negativnih konotacija. Učenici trebaju razumjeti što znači pojam genocid i koji su njegovi korijeni. Važno je koristiti se točnom terminologijom kada se opisuje genocid nad Romima jer je ona povezana s njegovim priznavanjem. Najbolje je savjetovati se s lokalnim, regionalnim ili nacionalnim romskim zajednicama o tome kojim pojmovima one daju prednost.

Omogućite učenicima kritičku raspravu o terminologiji

I nastavnici i učenici trebali bi, raspravljajući o genocidu, izbjegavati jezik kojim su se koristili počinitelji zločina. Mnogi pojmovi su kodne riječi ili eufemizmi (npr. likvidacija, deportacija, evakuacija, preseljenje) i svjestan su pokušaj počinitelja da sakriju svoje namjere i obmanu žrtve. Ako se s učenicima analiziraju ti pojmovi, pomoći će im se razumjeti kako je ta obmana imala ulogu u omogućivanju masovnih ubojstava i zašto, stoga treba stvari nazivati pravim imenom.

Naglasite ljudske priče

Kada se osobna svjedočanstva ugrade u povijesni narativ i slijede njegove niti, učenici će biti uključeni i emotivno i kognitivno te tako postići dublje razumijevanje nego što bi to inače bio slučaj. Izazivanje empatije kod učenika ključno je za razumijevanje utjecaja tih patnji na stvarne ljude, raznih načina na koje su pojedinci reagirali na ono što im se događalo, dvojbi s kojima su se morali suočiti, boli koju su podnijeli te dugoročnog utjecaja genocida na one koji su ga preživjeli. Obrazovni djelatnici trebali bi pomoći razvoju emocionalne pismenosti kod učenika tako što će im osigurati siguran prostor za izražavanje dubokih osjećaja te druge načine njihova izražavanja, na primjer, s pomoću umjetnosti.

Suprotstavite se raširenomu pogrešnom shvaćanju da su počinitelji i njihovi pomagači djelovali sami i da na neki način „nisu bili poput nas“

Obični ljudi, u uniformi ili bez nje, počinili su zločine nad Romima u razdoblju nacizma. Učenici bi se trebali suočiti s činjenicom da su mnogi dobrovoljno sudjelovali u progonima i ubijanju. Pojedinci su izdavali svoje susjede Rome, pokušavali se okoristiti njihovom nevoljom ili okretali glavu. Ideologija, stare predrasude, brutalni rat, krajnja izolacija „drugih“, pohlepa, nezainteresiranost i ubojstva koja je naručila država stvorili su uvjete u kojima su obični ljudi mogli postati počiniteljima. Bez suočavanja s tim neugodnim činjenicama važna lekcija o ljudskim sklonostima i motivaciji, o prirodi genocida te o sudjelovanju u svim njegovim oblicima neće biti naučena. Pružite učenicima primjere i studije slučaja kada god je to moguće radi upozoravanja na raznoliku prirodu suradnje.

Upozorite na to da genocid nad Romima nije bio neizbježan

Važno je da i nastavnici i učenici razumiju da se genocid nad Romima nije slučajno dogodio, niti je na bilo koji način bio neizbježan. Stoljeća antiromske diskriminacije u cijeloj Europi osigurala su plodno tlo za eskalaciju nasilja. Genocid koji je proizašao iz toga omogućen je odlukama, izborima i djelovanjem pojedinaca, naroda i skupina, kao i nedjelovanjem većine. Ubijanje muškaraca, žena i djece moglo se izbjeći. Razumijevanje te činjenice i svih njezinih implikacija ključan je obrazovni cilj.

Naglasite aktivno djelovanje Roma

Učenici trebaju razumjeti da žrtve nisu bile pasivne pred genocidom kojemu su bili izloženi, već su to bili djelatni pojedinci koji su u mnogim slučajevima pružali otpor progonu unatoč slabim izgledima za uspjeh. Romi su se suočavali s nezamislivim dvojabama i životno opasnim izborima. Oni su djelovali i borili se za život i spas unatoč beznadnim okolnostima. Pružali su otpor i borili se kao partizani ili vojnici u savezničkim vojskama. Pokušavali su pobjeći i trudili se pomoći drugima u pokušajima preživljavanja. Uvođenjem svjedočanstava iz prve ruke o djelovanju Roma (uključujući spašavanje, otpornost i otpor) iz pouzdanih izvora unijet će se ravnoteža u inače jednodimenzionalan narativ koji dolazi od počinitelja. Tako se može pomoći ponovno uspostaviti i potvrditi ideju o aktivnom djelovanju Roma i unaprijediti naše razumijevanje otpornosti i sposobnosti preživljavanja. Kada učenici budu razumjeli uvjete u koje su Romi dovedeni i kazne koje su im prijetile, bolje će razumjeti i rizik koji je sa sobom donosio otpor (vidi povijesne primjere br. 17 i 18).

Pažljivo birajte i tumačite fotografije koje prikazuju Rome

Treba biti oprezan pri korištenju vizualnim prikazima Roma. Kada god je to moguće, pronađite podatke o podrijetlu fotografija i prenesite tu informaciju učenicima kako bi mogli razumjeti kontekst. Većinu dostupnih fotografija iz nacističkog razdoblja snimili su počinitelji radi propagande ili kao ratne „suvenire“ koje su slali kući. Romi su se morali smiješiti za kameru ili su fotografije kadrirane tako da ih prikažu u negativnom svjetlu. Takve fotografije su dokaz zločina i nisu istinit prikaz Roma u tom razdoblju. Stvarnost se često uvelike razlikovala od prikaza koji su preživjeli u arhivima. Ako se s učenicima razgovara o tome kako bi se te fotografije mogle nazvati – „vizualnim dokazima“ ili „vizualnim oružjem“ – moći će se potaknuti kritičko razmišljanje i raspravu. Prijedlog o tome kako nastavnici mogu obraditi s učenicima snažnu priču koristeći se fotografijom nastalom za propagandu može se pronaći u primjeru zasnovanom na fotografiji Theresije Winterstein i Gabriela Reinhardta.

Povijesni primjeri

- 17

Alfreda Markowska (1926. – 2021.) bila je poljska Romkinja koja je spasila pedesetak židovske i romske djece. U dobi od šesnaest godina putovala je u mjesta u kojima su provedeni masakri ne bi li pronašla preživjele i pomogla im. Za svoje herojsko humanitarno djelovanje odlikovana je Zapovjedničkim križem sa zvijezdom Reda Polonia Restituta 2006. godine.
- 18

Hajrija Imeri Mihaljić bila je Romkinja iz sela Ade pokraj Obilića u Kraljevini Jugoslaviji. Na žalost, ne zna joj se ni dan rođenja ni smrti. Radila je kao služavka židovske obitelji Acević u Kosovskoj Mitrovici. Tijekom nacističke okupacije spasila je od progona njihovu kćer Ester-Stelu Acević. Na poticaj Ester-Stele Acević Yad Vashem proglasio je Hajriju Mihaljić Pravednicom među narodima 1991. godine. Ona je jedina Romkinja koja je dobila to priznanje. Spomenik Hajriji Imeri Mihaljić podignut je 2023. godine u parku Rorskoga memorijalnog centra u Uštici u Hrvatskoj.

Neke fotografije, poput onih iz privatnih zbirki romskih obitelji, mogu biti korisne kao protuteža narativu počinitelja i kao sredstvo njegova opovrgavanja. Privatne fotografije često prikazuju ljude u kućnom okružju, s obitelji, prijateljima i susjedima, u svakodnevnom životu i na poslu. One pokazuju da su Romi uvijek bili sastavni dio društva i čvrsto ukorijenjeni u svoja naselja. Ako povijesne fotografije nisu dostupne, može se koristiti suvremenim fotografijama Roma kao protutežom stereotipima i demonizaciji koju nose fotografije koje su snimili počinitelji.

Učenici trebaju dobiti informacije o podrijetlu svake fotografije i njezinu povijesnom kontekstu da bi mogli razumjeti i protumačiti što se zaista događa. Nastavnici bi trebali odvojiti dovoljno vremena da učenici mogu pažljivo analizirati fotografije.

Fotografiju su ustupili Memorijalni muzej Holokausta Sjedinjenih Američkih Država (United States Holocaust Memorial Museum – USHMM) i Rita Prigmore. Dio je serije lekcija o genocidu nad Romima koje su sastavili B. Warnock iz Knjižnice Wiener u Londonu i A. Chapman s Fakulteta za obrazovanje i društvo Sveučilišnog koledža u Londonu.

Pedagoški primjer

Fotografija prikazuje Theresiju Winterstein i Gabriela Reinhardta u šetnji sa svojim blizankama Ritom i Rolandom u Würzburgu u Njemačkoj u travnju 1943. godine. Na prvi pogled prikazuje savršeni par, koji izgleda sretno i uživa u izlasku. Stvarnost nije mogla biti drukčija. Blizanke su odmah nakon rođenja njemačke vlasti oduzele roditeljima da bi na njima provodile pokuse i jedna od njih umrla je već nekoliko dana nakon snimanja ove fotografije. Ovdje je, u sklopu propagandne kampanje, paru dopušteno da povede svoje djevojčice u šetnju ulicom u Würzburgu, te su bili prisiljeni ponašati se sretno i zdravo. Pogleda li se pozornije, vidi se njemački vojnik koji je nadgledao tu travestiju i osiguravao da obitelj Reinhardt slijedi naredbe i smiješi se u kameru. Kada je fotografija snimljena, par još nije bio vjenčan. To im je dopušteno tek 1944., godinu poslije, nakon što su podvrgnuti sterilizaciji.

Fotografija poput ove može se prvo pregledati bez davanja informacija o kontekstu. Učenike se može jednostavno uputiti da opišu što vide na fotografiji, uz pitanja. Pitanja se mogu odnositi na to kada je fotografija snimljena, gdje, zašto, tko bi mogli biti ljudi na njoj, zbog kojeg bi razloga ti ljudi hodali ulicom s tako sretnim izrazom na licu te, znakovito, tko bi mogao biti snimatelj i s kojom namjerom. Učenike se može pitati da pozornije pogledaju fotografiju i na njoj pokušaju pronaći odgovore na ta pitanja – da identificiraju muškarca u uniformi s nacističkim oznakama. Takvo istraživanje pomoći će učenicima da postave fotografiju u točan kontekst te im omogućiti da bolje razmisle o okolnostima u kojima se ovaj par nalazi. U spoju s kasnije prenesenim informacijama o kontekstu istraživanje će otkriti učenicima stvarnost iza propagande.

Ne može se očekivati da će učenici steći dubok uvid samo letimičnim pregledom fotografije, osobito ako ona prikazuje patnju. Važno je navesti učenike da donesu zaključke i rasprave svoje reakcije na fotografiju. Pokušajte navesti učenike da razumiju da iza svake slike smrti stoji život koji je izgubljen te im dajte alate koji će im omogućiti da vide dublje od njezina površinskog izgleda. To će im pomoći da bolje razumiju fotografije genocida s kojima će se susresti i izvan razreda, uključujući i na internetu.

Oprezno se koristite uznemirujućim fotografijama u obrazovnom kontekstu

Nastavnici trebaju biti vrlo oprezni u korištenju fotografijama koje su vrlo eksplicitne i koje bi mogle uznemiriti učenike. U odlučivanju o tome ključni čimbenici na koje treba obratiti pozornost iznimno su valjani obrazovni razlozi i poštovanje prema uspomeni na žrtve. Prema slikama treba se odnositi izrazito pažljivo i pomno ih birati. Nastavnici moraju na primjeren način staviti fotografije u kontekst jer inače postoji opasnost od toga da će učenici otupiti na ljudskost osoba snimljenih na njima.

Najvažniji obrazovni cilj jest zaštititi od moguće štete i pomoći učenicima da razumiju i kritički razmišljaju, koristeći se pritom empatijom i točnim znanjem. Uvijek postoji opasnost da eksplicitni opisi, fotografije i filmski zapisi pokrenu traumatske reakcije. Stoga je potrebno vrlo pažljivo odabirati takve materijale za korištenje u razredu. Nastavnici trebaju uzeti u obzir psihološku dobrobit svakoga pojedinog učenika pri odlučivanju o tome treba li se koristiti takvim slikama u razredu i, ako da, koje su od njih prikladne.

Motivirajte učenike studijskim posjetom važnim mjestima

Posjeti važnim mjestima daju priliku za sveobuhvatan doživljaj učenja o genocidu. Učenjem u učionici ili iz priručnika ne mogu se postići isti obrazovni učinci kao pri učenju na mjestu događaja. Uz odgovorno korištenje, nove tehnologije i multimedijiska sredstva mogu pomoći u takvom učenju.

Pedagoški primjer

Ako se pokaže suvremena slika pustoši, praznog polja, šume ili gradskog trga, te učenicima objasni da su Romi ondje nekada živjeli ili da su se ondje događala ubojstva Roma, to će imati snažan učinak i bez izlaganja mladih ljudi traumatičnim i eksplicitnim sadržajima. Umjesto fotografijama može se koristiti i umjetničkim djelima čiji su autori Romi, čime će se uspostaviti određeni filter, udaljenost u odnosu na konkretan sadržaj, a još uvijek će ih se poticati na razmišljanje.

Važna mjesta, ne samo stratišta, već i mjesta na kojima se događao svakodnevni život prije progona i genocida, mogu poslužiti kao odgovarajuće usmjerenje učenja na lokaciji. Koristeći se suvremenim i povijesnim kartama te drugim materijalima poput videosnimki osobnih svjedočanstava, nastavnici i učenici mogu pokušati pronaći tragove prošlosti u svojoj blizini. Posjeti lokacijama pomažu učenicima bolje razumjeti lokalne povijesne poveznice s tim aspektom povijesti te ispitati kako lokalne zajednice pamte prošle događaje.

Pažljivo se odnosite prema učenicima i nastavnicima Romima

Treba se pažljivo pripremiti i biti osjetljiv pri podučavanju o ovoj temi, osobito ako su uključeni učenici ili nastavnici Romi. Ne treba očekivati da će učenici i nastavnici Romi znati više o romskoj povijesti od ostalih, a neće nužno ni htjeti otvoreno govoriti o povezanosti svojih obitelji s ovim genocidom. Nikoga ne treba tjerati da na takav način sudjeluje. Međutim, bit će i onih koji će htjeti biti aktivno uključeni u proces učenja. Savjetujte se s roditeljima, skrbnicima i lokalnim romskim udrugama i tražite od njih smjernice za to kako pristupiti toj situaciji. Kada se govori o osobnim pričama, treba osigurati okolinu u kojoj se svi osjećaju sigurno, a oni koji o tome govore moraju imati osjećaj da ih se poštuje i podupire te da se cijeni njihova voljnost da se sjećaju i ponovno proživljavaju bolnu osobnu ili obiteljsku povijest. Važno je da nastavnici razumiju da je prepričavanje bolnih i osobnih događaja emocionalno iznimno težak proces koji zahtijeva veliku hrabrost. Takav pristup pomoći će Romima osnažiti osjećaj vlasništva nad narativom te njihove glasove i viđenja događaja uključiti u obrazovanje.

Pedagoški primjer

Stolperstein ili „kamen spoticanja“ oblik je spomenika o kojemu ljudi mogu više saznati, istražiti ga i slijediti. *Stolpersteine*, projekt njemačkog umjetnika Guntera Demniga koji se provodi u cijeloj Europi, odnosi se na mjedene pločice u koje su ugravirana pojedinačna imena progonjenih Židova, Roma i drugih žrtava, najčešće postavljene ispred njihovih nekadašnjih domova, pružajući informacije o njihovom progonu. One služe tomu da se vrati ljudsko lice žrtvama te da se osigura da prolaznici saznaju i potpuno razumiju što se na tome mjestu dogodilo.

Kako odgovoriti na negativne konotacije i primjedbe o Romima

Ako se u nastavi dogode incidenti poput pogrdnih naziva, „šala“ ili nenamjerno pogrešno shvaćenih sadržaja, važno je ne ignorirati ih i odmah reagirati na njih. U idealnom slučaju postojat će već usvojena i primjerena javna politika o prevenciji, praćenju i reagiranju na takve situacije u školama i drugim obrazovnim ustanovama. S takvim se incidentima treba izravno suočiti i na njih nedvosmisleno odgovoriti. Ako su usmjereni protiv konkretnog pojedinca, najvažnije je zaštititi tu osobu i poslušati što ona ima reći, zatim se tek posvetiti onima koji su odgovorni za prekršaj. Izravan dijalog s lokalnim romskim zajednicama može pomoći u rješavanju takvih incidenata i u pružanju potpore žrtvama. IHRA-ina Pravno neobvezujuća radna definicija antiromskog rasizma i diskriminacije koristan je alat pri definiranju školske politike prema takvim incidentima.

Stvorite prilike za istraživanje složene prirode ljudskog života razmatranjem djelovanja i odluka pojedinaca

Istraživanje slučajeva stvarnih osoba pomoći će učenicima bolje razumjeti nevolje s kojima su se suočavali Romi, uključujući i odluke koje su morali donositi o pitanjima života i smrti, te različite druge izbore s kojima su se nosili. To učenicima može približiti povijest o kojoj uče i omogućiti im osobno povezivanje s njom. Treba osigurati sredstva koja će pomoći učenicima razlučiti i otkriti mnoge složene čimbenike koji su imali ulogu u odlučivanju, uključujući i moguće posljedice pojedinačnih odluka i djela.

Povijesni primjer

19

Zoni Weisz (1937.), Sint iz Nizozemske, bio je najstariji od četvero djece. U svibnju 1944. godine Zonijevu obitelj nacisti su poslali u tranzitni logor Westerbork, odakle su s ostalim Sintima i Romima deportirani u Auschwitz-Birkenau, gdje su mu majka i braća pogubljeni. Otac mu je ubijen u logoru Mittelbau-Dora. Zahvaljujući nizozemskom pokretu otpora, Zoni je uspio izbjeći deportaciju i preživjeti. Nakon rata često je govorio o svojem iskustvu i imao je ključnu ulogu u prepoznavanju i priznavanju zvjerstava počinjenih protiv žrtava sintskoga i romskoga podrijetla. Dana 27. siječnja 2011. godine postao je dio povijesti kao prvi Sint ili Rom koji se obratio njemačkome Bundestagu tijekom službene ceremonije obilježavanja Dana sjećanja.

Pojmovima i kategorijama poput počinitelja, suradnika, promatrača, žrtve i spašavatelja može se koristiti da bi se potaknulo učenike da počnu razmišljati o pojedinačnim sudionicima u genocidu. Međutim, raspravu o tim kategorijama treba povremeno upotpuniti studijama slučaja da bi se učenicima pomoglo shvatiti da strogo definirane kategorije nisu uvijek najkorisnije za razumijevanje složenog ponašanja ljudi. Isti pojedinac može u jednoj situaciji biti počinitelj, a u drugoj spašavatelj – što upućuje na složenu i često proturječnu prirodu ljudskog ponašanja, osobito u ekstremnim situacijama.

Primjenom vještina kritičkog mišljenja može se pomoći učenicima da razumiju koliko osuđivanje, etiketiranje i stereotipizacija pojedinaca i zajednica mogu biti opasni. Ne potkrepljujte stereotipne formulacije – nisu svi spašavatelji bili heroji, niti su svi promatrači bili nezainteresirani. Oduprite se pogrešnim predodžbama o tome da su Romi bili pasivni tijekom progona i genocida. Također je važno suprotstaviti se mitovima o postojanju izvjesnih nacionalnih osobina koje obilježavaju ljude.

Osigurajte vrijeme i prostor za razmišljanje

Učenicima treba omogućiti postavljanje pitanja i sudjelovanje u raspravi. Često se u obrazovnim situacijama najbolje uči na temelju pitanja koja su postavili sami učenici ili iz onoga što su sami shvatili i zaključili te podijelili s drugima. Dajte im vremena da razmisle o onome što su naučili, o svojim emocionalnim reakcijama i o tome kako to znanje može utjecati na njihovo kasnije djelovanje na promicanju tolerancije i društvene pravednosti.

Korištenje izvorima i sredstvima za podučavanje i učenje

Predmeti, fotografije i dokumenti dinamični su izvori koji povezuju učenike s prošlošću, donose dublje razumijevanje povijesnih događaja i daju priliku za kritičko razmišljanje i učenje na temelju dokaza. U muzejima postoji nekoliko zbirki osobnih predmeta, fotografija i dnevnika koji su pripadali ubijenim ili preživjelim Romima. U mnogim slučajevima te zbirke su digitalizirane te je moguće njima se koristiti u nastavi. Postoje i druge organizacije koje rade na prikupljanju osobnih predmeta i njihovoj boljoj dostupnosti nastavnicima, zajedno s planovima nastavnih sati i dopunskim informacijama. Neki muzeji i centri za izučavanje Holokausta posjeduju digitalne zbirke svjedočanstava preživjelih koje su sastavljene upravo radi izobrazbe.

U suradnji s Romima izrađeni su materijali i drukčijih formata poput stripova zasnovanih na stvarnim životima i događajima. Oni mogu biti privlačni učenicima, kojima je obično vizualni jezik kojim se prenosi priča u stripovima vrlo pristupačan. Ilustracije mogu poslužiti kao početne točke za uvođenje složenog sadržaja i pitanja, mogu pomoći u identifikaciji s likovima i unaprijediti pismenost.

Romske zajednice često su se okretale poeziji, umjetnosti i glazbi kao oblicima izražavanja svojih reakcija na genocid i trajne borbe za priznanjem.

Pedagoški primjer

Primjer pjesme pogodbe za obradu s učenicima jest pjesma Auschwitz talijanskoga romskog pjesnika i aktivista Santina Spinellija (rođenoga 1964. godine). Pjesma je uklesana na berlinski spomenik europskim Sintima i Romima ubijenima pod nacionalsocijalističkim režimom.

Auschwitz

*Upalo lice
mrtve oči
hladne usne
tišina
slomljeno srce
bez daha
bez riječi
bez suza*

Nastavnici mogu upitati učenike da odaberu tri riječi koje će sažeti ono za čime autor tuguje u ovoj pjesmi. Daljnja pitanja mogu biti:

- Zašto je pjesnik napisao ovu pjesmu?
- Što ga je motiviralo?
- Kako vi razumijete pjesmu?
- Sada kada ste učili o genocidu nad Romima, koje biste tri riječi odabrali koje sažimaju vaše razumijevanje genocida, njegova nasljeđa i ono što on vama znači?

Učenike se može zatražiti da usporede pjesmu s dobro poznatim likom Anne Marije „Settele“ Steinbach (1934. – 1944.), djevojčice koju su s obitelji deportirali iz Westerborka u Auschwitz-Birkenau 1944. godine. Potresna fotografija pokazuje njezino lice dok viri kroz otvor u teretnom vagonu.

Obrazovna politika, kurikulum i stručno usavršavanje

Ključni aspekti izrade obrazovne politike

Nositelji javnih politika u obrazovanju trebali bi naglašavati nužnost podučavanja o ovom genocidu. Potrudite se sastaviti stručne radne skupine u koje će biti uključeni predstavnici lokalnih Roma, nevladinih organizacija, akademske zajednice i obrazovnih djelatnika radi izrade jasnih stručnih podloga i smjernica za uključivanje genocida nad Romima u obrazovnu politiku i sustave. To je ključno za učinkovito zagovaranje i provedbu. Nositelji politike mogli bi istaknuti da ti povijesni događaji nisu važni samo za povijest Roma, već su i sastavni dio nacionalne i međunarodne povijesti i identiteta. Pomoći će i primjeri i strategije kojima se već koristilo u drugim obrazovnim okruženjima i koji mogu pokazati kako su te promjene uvedene.

Ključni aspekti koje treba uzeti u obzir sa stajališta javne politike:

- priznavanje genocida nad Romima
- razmatranje povijesnih korijena antiromskog rasizma i diskriminacije
- učenje o dinamici koja je dovela do masovnih ubojstava
- odupiranje negativnim predodžbama koje dolaze od počinitelja zločina
- kritička analiza suradnje i osobne odgovornosti u prošlosti i sadašnjosti
- podizanje svijesti o antiromskom rasizmu i diskriminaciji.

Prihvatanje i uključivanje IHRA-ine Pravno neobvezujuće radne definicije antiromskog rasizma i diskriminacije koristan je korak. Ovaj alat pomaže ministarstvima obrazovanja, školama, sveučilištima i drugim obrazovnim prostorima da prepoznaju i suprotstave se predrasudama i diskriminaciji usmjerenoj protiv Roma. Kada je takva definicija ugrađena u obrazovnu politiku, školske sustave ili organizacije, to predstavlja jasan izraz namjere i preuzimanje obveze za suprotstavljanje predrasudama.

Glasovi Roma

„Nastavnici bi trebali organizirati izlete na važna povijesna mjesta, u muzeje i memorijalne centre, u kojima učenici mogu iz prve ruke učiti o genocidu nad Romima.“

Klaudia Veizaj, Albanija

Glasovi Roma

„Koga moramo podučavati? Trebamo li učiti djecu ili ravnatelje i nastavnike da su i Romi ljudi?“

Natalia Yuzypchuk, Ukrajina

Razvoj kurikula

Za smisleno istraživanje progona i genocida nad Romima ključno je odvojiti prostor i vrijeme u kurikulu. Iako se toj temi treba pristupiti u definiranom, za to namijenjenom vremenu, ona može i treba biti uključena i u različite faze formalnog školovanja. To se katkad naziva spiralnim kurikulumom – što je način učenja u kojemu se učenici susreću s istim temama tijekom cijelog školovanja, s tim da je svaki sljedeći susret s temom sve složeniji i sve više potkrepljuje prethodno naučeno. Može se započeti s pitanjima primjerenima dobi učenika o jednakosti, pravima, raznolikosti i kulturi, uz postupnu izgradnju konceptnog znanja koje služi ili je osnaženo učenjem o progonu i genocidu nad Romima. Kontakti s romskim zajednicama od rane dobi snažan su poticaj izgradnji mostova, prijateljstava i boljeg razumijevanja.

Višedisciplinski pristup

Kada je to moguće, nastavnici različitih predmeta trebali bi surađivati, koristeći se višedisciplinskim pristupom, te pripremati dobro osmišljene teme kojima se može povezati i međusobno dopunjavati učenje. Time se može povećati prostor i vrijeme koje je potrebno da bi se u kurikulu na primjeren način obradio genocid nad Romima, pružajući učenicima dobro zaokruženo i poticajno obrazovno iskustvo. Višedisciplinski pristup zahtijeva suradnju i dijalog među nastavnicima različitih predmeta. Oni moraju pažljivo razmotriti čime svaki od pojedinačnih predmeta može pridonijeti učenju te osigurati da se aktivnosti i ishodi učenja logički nadovezuju. Digitalne platforme za učenje i komunikacijski alati mogu pomoći u provedbi aktivnosti učenja s učenicima na različitim lokacijama i područjima učenja.

Prostor za istraživanje tog aspekta povijesti može se pronaći i u izvannastavnim aktivnostima. To uključuje klubove organizirane u sklopu produženog boravka, one koji su specijalizirani za pojedinačne teme ili koji se bave projektima povezanim s lokalnom poviješću. Dani učenja usredotočeni na jednu temu također mogu osigurati potreban dodatni prostor u nastavi i mogu biti povezani s različitim romskim umjetničkim i kulturnim festivalima, izložbama, raznim nacionalnim i međunarodnim danima proslave i sjećanja, poput Međunarodnog dana Roma, Svjetskog dana romskog jezika itd.

Važno je upozoriti nastavnike na aktivnosti koje uključuju simulaciju ili igranje uloga, kojima se učenike potiče da zamisle da su izravno uključeni u genocid. Takve aktivnosti mogu dovesti do lažnog izjednačavanja ili trivijalizacije genocida jer se od učenika traži da to iskustvo uspoređuju s vlastitim životima, a to realno nije usporedivo.

Postavljanje jasnih ciljeva

Nositelji obrazovne politike i nastavnici trebaju odrediti jasne ciljeve ovisno o nekoliko čimbenika, uključujući dob, iskustvo, obrazovne potrebe i prethodno znanje učenika, ali i obrazovno okruženje (neformalno, formalno, muzejsko ili ono u sklopu drugih obrazovnih programa).

Imajući na umu ove temeljne pretpostavke, ishodi učenja trebali bi unaprijediti razumijevanje:

- prošlosti i sadašnjosti Roma
- činjenice da su progon i genocid nad Romima u razdoblju nacizma bili zločin europskih razmjera
- da su Romi bili žrtve lokalnih fašista i nacista, ekstremnih nacionalista i drugih sudionika u genocidu s nacističkom Njemačkom
- da su Romi aktivno sudjelovali u europskom pokretu otpora
- posljedica koje su na Rome ostavili prešućivanje o njihovom stradanju nakon završetka rata, izostanak priznavanja i sjećanja
- da je borba za priznanje zločina koji su počinjeni nad Romima činila središte romskog pokreta građanskih prava od njegove same uspostave do danas.

Učenici bi trebali biti u stanju:

- izreći vlastito mišljenje o tome zašto je ta povijest relevantna i danas.
- izreći vlastito mišljenje o osobnoj odgovornosti za sprečavanje kršenja ljudskih i građanskih prava te antiromskog rasizma i diskriminacije.
- aktivno sudjelovati u otklanjanju i sprečavanju iskrivljavanja i poricanja genocida nad Romima.

Revizija i razvoj udžbenika

Savjetuje se da se revidiraju postojeća nastavna sredstva i udžbenici kojima se koristi u školi. Ovaj jednostavni popis može pomoći nositeljima obrazovne politike u reviziji udžbenika i pomoćnih materijala te u odlučivanju o tome treba li uvoditi izmjene.

Popis za provjeru udžbenika	Da	Ne
Sadrži li udžbenik imena, priče, obiteljske fotografije i svjedočanstva Roma?		
Koristi li se u udžbeniku točnom i razumljivom terminologijom?		
Prikazuje li udžbenik život Roma prije rata?		
Obuhvaća li udžbenik različita iskustva koja su Romi imali u različitim dijelovima Europe?		
Govori li udžbenik o nacističkim i fašističkim suradnicima i običnim ljudima koji su sudjelovali u progonu Roma?		
Sadrži li priče o otpornosti Roma, njihovu spašavanju i otporu?		
Daje li učenicima priliku za kritičku analizu dijelova dnevnika, dokumenata, svjedočanstava ili fotografija?		
Uzima li se u udžbeniku u obzir rodna perspektiva?		
Kakvim se vrstama slika koristi? Pridonose li one stereotipizaciji? Jesu li stavljene u kontekst? Je li osigurana analiza koja otkriva propagandne namjere u korist rasnoj ideologiji?		
Opisuje li udžbenik što je genocid i što ga čini?		
Opisuje li udžbenik oslobođenje i događaje neposredno nakon njega?		
Jesu li posebne osobine romskog iskustva jasno iznesene, uključujući i rasističku ideologiju počinitelja zločina?		
Govori li se o pravosudnom procesuiranju zločina i njihovu priznavanju, odnosno izostanku priznavanja i prepoznavanja nakon rata?		
Spominje li udžbenik dane sjećanja i važne lokalne i međunarodne spomenike?		
Pokušava li udžbenik opovrgnuti uobičajene pogreške u tumačenju, iskrivljavanje i poricanje povijesti?		
Uključuje li udžbenik romski pokret građanskih prava i njegovu povezanost s borbom za priznavanje genocida nad Romima?		
Navode li aktivnosti predložene u udžbeniku učenike na kritičko razmišljanje i razvoj osobnog odnosa prema temi?		

Ovim popisom može se koristiti i za procjenjivanje prikladnosti drugih materijala o genocidu nad Romima.

Povezivanje s ljudskim pravima

Obrazovanje o ljudskim pravima može osigurati snažan okvir i početnu točku za istraživanje genocida nad Romima. Očuvanje i zaštita ljudskih prava nužan su element u promicanju važnosti demokratskih vrijednosti i odgovornoga građanstva.

Romi, kojima stoljećima nisu bila priznavana temeljna prava, jedna su od najprogonjenijih zajednica u današnjem svijetu. Važno je razumjeti da to može dovesti do dojma da su diskriminacija, marginalizacija i segregacija Roma normalno stanje stvari te im tako dodatno ograničiti slobode i mogućnosti ostvarenja punoga ljudskog potencijala.

Pristupi li se izučavanju genocida nad Romima s pomoću izučavanja ljudskih prava, moći će se temi pristupiti višedisciplinski. Ovaj pristup omogućuje da se pozabavi zakonima i međunarodnim ugovorima koji su doneseni nakon ovoga genocida, što dodatno pomaže razumjeti, štiti i očuvati ljudske slobode.

Deklaracija Ujedinjenih naroda o obrazovanju i obuci o ljudskim pravima iz 2011. godine definira tri dimenzije takvog obrazovanja. One se također mogu povezati s podučavanjem i učenjem o progonu i genocidu nad Romima.

Povijesni primjer

20

Rudolf Sarközi rođen je u koncentracijskom logoru Lackenbach 1944. godine. U krajnje teškim uvjetima njegova majka Romkinja i otac Sint uspjeli su postići da preživi. Obitelj je oslobođena krajem ožujka 1945. godine. Poput mnogih mladih Roma Rudolf Sarközi nije mogao dobiti pripravničko mjesto pa je radio fizičke poslove. Nakon što se 1964. godine preselio u Beč, postao je politički aktivan i započeo kampanju za prava Roma i Sinta u Austriji, postavši jednim od osnivača prve romske udruge u Austriji. Kratko nakon toga osnovao je i Kulturno udruženje austrijskih Roma kojemu je bio dugogodišnji predsjednik. Udruženje je 1993. godine uspjelo ishoditi priznanje Roma i Sinta kao etničke skupine. Rudolf Sarközi umro je 2016. u dobi od 72 godine.

Dimenzije obrazovanja o ljudskim pravima koje se mogu primijeniti na podučavanje i učenje o progonu i genocidu nad Romima

1. dimenzija	Podučavanje o ljudskim pravima: razumijevanje normi i načela ljudskih prava	Utjecaj progona i genocida nad Romima na definiranje, ozakonjenje i uključivost ljudskih prava, osobito u <i>Općoj deklaraciji o ljudskim pravima</i> i <i>Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida</i> Ujedinjenih naroda.
2. dimenzija	Podučavanje s pomoću ljudskih prava: korištenje metodama zasnovanim na načelima ljudskih prava	Korištenje aktivnim metodama učenja, usmjerenima na učenika, koje omogućuju i ističu važnost vlastitih otkrića, na načine koji se temelje na poštovanju, podržavanju i jačanju prava učenika i nastavnika.
3. dimenzija	Podučavanje za ljudska prava: osnaživanje učenika za primjenu i poštovanje načela ljudskih prava	Podučavanje i učenje o progonu i genocidu nad Romima mogu pružiti studije slučajeva o mehanizmima i procesima koji dovode do kršenja ljudskih prava, koja mogu eskalirati do usmjerenog nasilja velikih razmjera poput genocida. Pristupima korištenima u obrazovanju o miru, sprečavanju genocida ili demokratskom građanstvu može se koristiti i za analiziranje genocida.

Stručno usavršavanje nastavnika

Osigurajte prilike za stručno usavršavanje nastavnika da bi bili opremljeni znanjem, spremni i sposobni podučavati o genocidu nad Romima.

Stručno usavršavanje nastavnika ključan je element u primjeni svrhovite i dugoročne politike o podučavanju i učenju o progonu i genocidu nad Romima. Stručno usavršavanje je najučinkovitije kada ga provode prepoznati stručnjaci koji imaju konkretno znanje o tom aspektu povijesti i koji su sposobni prenijeti poruku o njegovu značenju.

Kad je to moguće, u stručno usavršavanje dobro je uključiti predstavnike lokalnih romskih zajednica i/ili stručnjake za romsku povijest, čime će se obogatiti program usavršavanja za nastavnike.

Stručno usavršavanje kojemu je cilj podržati podučavanje o genocidu nad Romima može se uklopiti u postojeće programe sveučilišnoga i cjeloživotnoga obrazovanja nastavnika o prevenciji rasizma, građanstvu, uključivanju i raznolikosti, globalnom građanstvu, ljudskim pravima te podučavanju u području humanističkih znanosti. Trebalo bi mu pridati posebnu pažnju, a ne samo svrstati ga pod općenitu oznaku nekog oblika rasizma.

Da bi stručno usavršavanje bilo učinkovito, preporučuje se da sadržava tri ključne sastavnice: znanje o sadržaju, pedagoško znanje i osobno znanje.

Da bi izradili učinkovite kurikule, strategije podučavanja i planove nastavnih sati, nositelji obrazovnih politika i drugi dionici u obrazovanju mogu se koristiti prikazanom tablicom koja će im pomoći u izradi relevantnih sastavnica.

Ova tablica (nadahnuta UNESCO-ovim modelom iz 2015. godine za obrazovanje o globalnom građanstvu: teme i ciljevi učenja) služi kao primjer i može se dopuniti u skladu s potrebama i kontekstom stručnog usavršavanja.

Znanje o sadržaju <i>Što nastavnik mora znati, sadržaj koji se prenosi učenicima</i>	Pedagoško znanje <i>Pedagoški pristupi i metodologije</i>	Osobno znanje <i>Svijest o vlastitom znanju, iskustvima i predrasudama (poput naslijeđenih obiteljskih narativa i društvene svijesti)</i>
• Intenzivno proučavanje povijesti i kulture Roma i genocida, osobito u lokalnom kontekstu. • Dublje razumijevanje širega europskog konteksta i povijesti tog zločina. • Upoznavanje s organizacijama i stručnjacima koji mogu ponuditi obrazovne materijale i druge izvore nastavnicima koji podučavaju o romskoj povijesti i kulturi te progonima u doba nacizma.	• Koje vještine i stručne materijale moraju imati nastavnici da bi učinkovito i točno podučavali o genocidu nad Romima te čega pritom moraju biti svjesni? • Kako se može novim metodologijama podučavanja, zajedno sa svjedočanstvima, umjetnošću i kulturom, koristiti radi prikazivanja romskih perspektiva tijekom genocida? • Koji su dugoročni i kratkoročni ciljevi podučavanja o toj temi te kako nastavnici mogu mjeriti uspješnost? Koji su očekivani ishodi učenja? • Koji su načini za otkrivanje antiromskih predrasuda i stereotipa te kojim se strategijama može koristiti za suprotstavljanje tim pojavama?	• Koliko sam svjestan/svjesna sebe? Koje vrste pristranosti i predrasuda imam? Kakva je moja odgovornost kao nastavnika da se suprotstavim antiromskom rasizmu, pristranosti i predrasudama? U kojem se širem kontekstu nalazim i kako to utječe na moje učenike? • Koja vrsta osobne i profesionalne odgovornosti je potrebna pri predstavljanju povijesnih činjenica i sjećanja na žrtve? • Na koje načine možemo osigurati da pojedinci budu prepoznati i poštovani kao nezavisni sudionici u učenju? • S kojim ću se izazovima suočiti pri podučavanju tog aspekta povijesti? • Koji su moji osobni ciljevi u podučavanju o genocidu nad Romima?
<i>Primjer: život Roma između dva rata</i>	<i>Primjer: uključite glasove Roma i njihovo viđenje događaja</i>	<i>Primjer: istražite i analizirajte lokalna i osobna pogrešna shvaćanja</i>

Glasovi Roma

„Ako nema znanja, ne može biti ni priznanja, a to je poput prešutnog nastavka progona koji su pretrpjeli Romi.“

Anna Daróczy, Mađarska

Dodatni materijali

Romsko mrežno sveučilište Barvalipe

Mrežna obrazovna platforma na kojoj je Romima i neromima dostupno znanje o romskom identitetu/identitetima, povijesti/povijestima i kulturi/kulturama sadržano u zbirci predavanja romskih znanstvenika.

Programi i alati Vijeća Europe

Program izgradnje kapaciteta namijenjen uključivanju romske povijesti u školske kurikule, koji sadržava šest alata koji se odnose na širu romsku povijest. Ovi materijali usklađeni su s IHRA-inim *Preporukama* – koje se odnose na razdoblje nacizma i usmjerene su nositeljima politike i dionicima u obrazovanju – što pomaže ostvarenju koherentnog pristupa.

„Dzanes ko sem? (Znaš li tko sam?)“

Materijal se sastoji od GPS karte i publikacije namijenjene učenicima srednjoškolske dobi, a zamišljen je kao dodatna radna bilježnica o povijesti diskriminacije i progona nad Romima. Sadržava i uvod u romsku kulturu, umjetnost i opću povijest te je dostupan na romskome, srpskome i engleskome jeziku.

Enciklopedija nacističkoga genocida nad Sintima i Romima u Europi

Ova enciklopedija pokrenuta je u proljeće 2024. godine na engleskome i njemačkome i prvi je sveobuhvatni pregled postojećeg znanja o progonu i ubijanju Sinta i Roma u Europi. Više od stotinu autora iz 25 zemalja pridonijelo je ovoj publikaciji.

Zaboravljeni genocid: Sudbina Sinta i Roma

U središtu zanimanja ove mrežne stranice devet je životopisa djece i mladih ljudi iz osam zemalja. Mrežna stranica, koja je dostupna na osam jezika, prenosi njihove priče na živopisan način, koristeći se dokumentima, fotografijama i videointervjuima.

Genocid počinjen nad europskim Romima i Sintima tijekom razdoblja nacionalsocijalizma

Riječ je o platformi za učenje, dostupnoj na dvanaest jezika i namijenjenoj školskoj djeci, nastavnicima i općoj javnosti. Na njoj se može naći sedamdeset radnih listova i dodatni materijal za nastavnike, a primjerena je za učenike starije od četrnaest godina.

Genocid i progon Roma i Sinta: Bibliografija i historiografski pregled

Ova anotirana bibliografija s više od 1.400 referencija sadržava detaljan pregled najvažnijih tema i područja istraživanja u ovom kontekstu. U njoj se mogu pronaći informacije o pojedinačnim zemljama ili konkretnim temama.

IHRA-ine Preporuke za podučavanje i učenje o Holokaustu

Važan izvor za obrazovne pristupe podučavanju i učenju o Holokaustu koji sadržava dodatne nužne smjernice i ključne pojmove te je usklađen s IHRA-inim *Preporukama za podučavanje i učenje o progonu i genocidu nad Romima u razdoblju nacizma*.

OESS/ODIHR

Sadržava dodatne izvore o općim problemima i izazovima s kojima se Romi i Sinti suočavaju u Europi.

„Rasna dijagnoza: Ciganin“ – Nacistički genocid nad Sintima i Romima i duga borba za njegovo priznanje

Mrežna izložba, osmišljena na engleskome i njemačkome, prikazuje najvažnije etape na putu do genocida na razini Europe. Posebnu pažnju daje načinu na koji same manjine predstavljaju svoju povijest, nastavku antiromskog rasizma i diskriminacije nakon 1945. godine te doprinosu romskih zajednica konačnom priznanju genocida.

Tajsa – videopodcasti i obrazovni materijali o genocidu nad Romima

Ova zbirka, dostupna na engleskome i srpskome jeziku, obuhvaća videopodcaste (emisije na zahtjev) i obrazovne materijale o uzrocima i posljedicama genocida nad Romima, ali i o izgradnji romskog identiteta te samoosnaživanju romskih zajednica diljem Europe. Producirana je u dvanaest europskih regija.

Skup alata za rad sa svjedočanstvima

U ovoj zbirci alata romska inicijativa za sjećanje na genocid Dikh He Na Bister nudi obrazovne metode za rad na temi genocida nad Romima koje se temelje na svjedočanstvima preživjelih.

Glasovi žrtava: Priča o genocidu u svjedočanstvima Sinta i Roma

Glasovi žrtava dio su digitalnog arhiva RomArchive o umjetnosti i kulturi Sinta i Roma, zasnovanoga na zajednici. Mnogi međunarodni sudionici razvijaju ga još od 2014. godine. Riječ je o zbirci izvora sastavljenoj iz perspektive onih koji su bili zahvaćeni progonom i ubojstvima u dvadeset zemalja. Dostupna je na engleskome, romskome i njemačkome, a sadržava faksimile, prijepise i audiozapise koji su popraćeni informacijama o kontekstu.

Ostali IHRA-ini izvori

Deklaracija iz Stockholma

IHRA-ina Ministarska deklaracija iz 2020.

Pravno neobvezujuća radna definicija antiromskog rasizma i diskriminacije

Genocid nad Romima: Pregled međunarodnih organizacija koje se bave povijesnim i suvremenim pitanjima povezanim s genocidom nad Romima

IHRA-ina Razmatranja o terminologiji za poredbeno izučavanje Holokausta

Povelja o očuvanju mjesta sjećanja

